

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ЯК ПРОБЛЕМА

Початок 90-х років став концем існування післявоєнної реальності, названої мовою геополітики “ялтинським миром”. Добре відомо, що “ялтинський мир” був по суті таємним розподілом сфер впливу по всій планеті між північно-атлантичним товариством та державами Варшавського договору, тобто “між антиантизмом та євразійством”.

В основу післявоєнної політики та її юридичного забезпечення на рівні міжнародних інститутів була покладена силова реальність, яка спиралася на стратегічний потенціал соціалістичного табору та країн НАТО / в першу чергу СРСР та США /. В той же час міжнародні політичні інститути /такі як ООН, ОБСЄ / та їх еквіваленти / ЮНЕСКО, Р.Е та ін./ були відображенням балансу між двома протилежними таборами, нейтральною правовою зоною, завдання якої полягало в легітимізації того положення, яке склалося після війни.

В Ялті керівники держав антигітлерівської коаліції окреслили те, якою повинна бути нова післявоєнна карта світу. Міжнародна правова система, що склалася після Ялти, закріпила баланс магістральних геополітичних сил.

Розпад СРСР, вірніше сказати, його ліквідація, докорінно змінив геополітичну карту світу викликавши багато наслідків як для країн сучасної Європи, так і всього світу. В цілому фактор зникнення СРСР та його наслідки достатньо висвітлені в літературі як в нашій країні, так і за кордоном. Однак в літературі, яка висвітлює різні аспекти наслідків ліквідації СРСР, на жаль, ніхто з авторів / так само як і ніхто із діючих політиків країн пострадянського простору / не звернув

уваги на те, що з відходом в історичне небуття Радянського Союзу як суб'єкта міжнародного права практично повалилася уся міжнародна правова система, наслідки чого, мабуть, де не до кінця осмислені сучасним світом. На зміну біполярному світу прийшла монополярність, і цей факт привернув до себе серйозну увагу.

Напередодні третього тисячоліття вийшло багато наукових робіт та статей, в яких зроблена спроба уявити геополітичну карту світу в майбутньому /див.: 1, 2/. Однополюсний світ, який склався в 90-ті роки, уявляється вченими та політиками як основа політичної стабільності. Однак це тамчасове явище. На зміну йому, рано чи пізно, прийде двохполюсний або багатополісний світ, забезпечуючий рівновагу геополітичних сил. Це об'єктивний закон розвитку людської цивілізації. При цьому, слід відзначити, що однополюсний світ сьогодні існує лише в сфері ідеології та військовій галузі, та й тільки в Європі. Адже добре відомо, що в основі геополітики лежать децю інші чинники. А саме поняття "поліс" визначається як децю діаметрально протилежне другому. Наявність цих "полісів" виражена не стільки існуванням протилежних суспільно-політичних систем, скільки наявністю протилежних цивілізацій: Західної - католицько-протестантської та Східної - православно-слов'янської та мусульманської.

Сьогодні висловлюється думка про багатополісність світу як умову взаємного стримування. Все ж, на думку більшості аналітиків, і багатополісний і однополюсний світи не можуть бути стійкими моделями світового порядку, а тому їх слід розглядати як тимчасові перехідні етапи світового розвитку / 3, 4/.

Геополітичні процеси, що проходять зараз у світі, дають

можливість зробити висновок про те, що на зміну геостратегічному протистоянню “соціалізм - капіталізм” приходять протистояння “Захід - Схід”, з одного боку, і “Північ - Південь” - з іншого, хоча можливі й варіанти / наприклад, США і Китай проти Євразії/. Як і тисячоліття тому, сьогодні, на межі XX і XXI століть, Україна знову стоїть між світовими цивілізаціями.

Реалії сьогодення викликають особливий інтерес до визначення місця України в світовій геополітиці та її геостратегії в майбутньому. Цей інтерес значною мірою полягав в тому, що Україна в силу свого географічного положення знаходиться на перехресті всіх геополітичних шляхів: Захід-Схід та Північ-Південь, і в залежності від того, який шлях слідування вона вибере, буде залежати її доля як незалежної держави. Вибір мусить бути зроблений з урахуванням усіх компонентів національної безпеки України.

Наш вибір ускладнюється тим, що сам український етнос не мав історичної єдності. Майже тисячу років тому єдиний геопростір православної України /Русі /, особливо в XII-XIV століттях, внаслідок римсько-католицького тиску розколовся надвое. З того часу через Україну пролягла межа між двома цивілізаціями: православною з центром у Москві та католицькою - з центром у Римі. З того часу український етнос формувався практично в двох принципово різних суспільно-політичних системах.

У XXI століття Україна вступає не цілісною суспільною системою з єдиними суспільно-політичними поглядами, а як сукупність окремих її фрагментів. Прагнення визначитися щодо місця в розвитку сучасних цивілізацій повинно враховувати той факт, що в Україні більше 80 %

громадян повністю усвідомлюють себе частиною єдиного православного світу. Це доводить, що в нашій країні існують щонайменше два принципово різних світоглядів, два різних бачення еволюції нашого суспільства, і ще невідомо, що переможе - потяг до західних зразків суспільного життя, чи традиційне на сході України "почуття єдиної родини" з Росією.

В політологічній літературі нашої країни немає єдиної точки зору щодо геополітичної орієнтації України в ХХІ столітті. Офіційний погляд владних структур країни цілком орієнтований в атлантичному напрямку в геополітичному просторі. Про це можна з упевненістю говорити на основі державних документів останнього часу / див.: 5/, де чітко простежується геостратегічний інтерес керівництва української держави. В усіх цих документах говориться, що першочерговим завданням України є "повномасштабна інтеграція в європейській та євроатлантичні структури. В цих же документах відзначено, що "зміцнення економічної та політичної інтеграції в рамках СНД представляє загрозу для незалежної України, а тому є вкрай небажане".

Гадаємо, що проведення на таких засадах зовнішньої політики України можна визначити як недалекоглядну в геополітичному плані, до того ж суперечливою стосовно зовнішньополітичної доктрини України, офіційно прийнятої Верховною Радою в 1993 році, яка передбачає статус України як позаблоковий, без'ядерної держави. Але після 1993 року зовнішня політика України все більше набуває антиросійської спрямованості, що є небажаним як з погляду внутрішніх, і як і зовнішніх обставин. До того ж українські владні структури не враховують того наявного факту, що США і Захід

розглядають Україну не як суб'єкт геополітики, а як об'єкт / як потенційного стратегічного союзника Заходу в його протистоянні з Росією/, як “санітарний кордон” навколо Росії.

Роль України в світовій геополітиці /особливо західного напрямку/ повинна змінитись, враховуючи її історичні зв'язки, власний потенціал, транзитні можливості й таке інше. Щоб повернути вектор зовнішньої політики України на Захід, одного бажання прозахідної частини політичної еліти та населення Західної України явно недостатньо. Особливо це актуально сьогодні, коли дискредитовані всі демократичні цінності, коли очевидна майже повна /перш за все економічна/ залежність від Росії, яка як сильний магніт повертає стрілку зовнішньої політики на себе.

Вважаємо, що західний напрямок геополітики України майже нічого не дав для національних інтересів, крім “морального задоволення” від того факту /який ніхто і не заперечує/, що Україна - це Європа. В той же час замовчування протилежного полюсу може негативно вплинути на розвиток нашої країни.

Бажання бути членом військової організації НАТО можна було б зрозуміти, якщо мати на увазі наявність загрози для своєї безпеки з боку Росії, чого, незважаючи на популістські вигукі деяких політиків Росії, фактично не існує. До того ж міжнародні обставини можуть скластися так, то Росія може стати суттєвою ланкою геостратегічної лінії “від Атлантики до Владивостока”, тобто “Великої Європи” набагато раніше, ніж сподівається Україна стати членом НАТО.

Для України матимуть велике значення процеси, до проходять у Північній Європі. В країнах Північної Європи політики та ділові люди,

враховуючи місце свого регіону на політичній карті Європи та трансформацію кордону з Росією в кордон Європейського Союзу, останнім часом відстоюють ідеї Нової Північної Європи.

Традиційно Північню Європу називали Данію, Ісландію, Норвегію, Швецію та Фінляндію, а його центром, завдяки територіальному положенню і економічному лідерству в регіоні, вважалась Швеція. Фінляндія висунула свою концепцію, згідно з якою зміст поняття "Північна Європа" слід дещо розширити через те, до Росія певною мірою включилася в розвиток європейських ринкових відносин /безумовно з вигодою для Фінляндії/. Виходячи з цього, фіни включають в Північну Європу північноєвропейські регіони Росії, країни Балтії, частину Білорусі та Польщі з центром у Фінляндії. Фіни вбачають свою головну роль в тому, щоб забезпечити транзит в Європу через свою територію російських нафти і газу. Отже фінський шлях може стати альтернативою трубопроводам через Україну. Він буде проходити через стабільні країни Європи.

Безумовно, що це вкрай не вигідно для України, бо обравши атлантичний напрямок, вона може з часом втратити Росію і як геополітичний суб'єкт, і як вигідного партнера. Не допустити цього можна тільки переглянувши свій геополітичний план.

Проблема національної безпеки країни вимагає уважного погляду на регіон, що знаходиться за межами наших південних кордонів. Мова йде про зону нестабільності та постійних конфліктів від Боснії на заході до Китаю на сході, тобто про величезну смугу безперервних ендегенних криз /Балкани, Кавказ, Курдистан, Афганістан, Таджикистан /. Сюди можна віднести також стабілізовані стосунки та геополітичну єдність

між Іраном, Іраком та Сирією. Все це взятє разом рано чи пізно може створити загрозу для України з Півдня. Тут багато буде залежати від позиції Туреччини - члена НАТО і вірного союзника Заходу. Позиція Туреччини в майбутньому може зіграти доленосну роль в цьому регіоні як в силу її внутрішніх проблем /курди/, так і враховуючи її вплив в межах всього мусульманського світу, зокрема на Балканах та нашому Криму. Ця ситуація, до речі, може бути повернена на 180. Таким чином, подовж південних кордонів України і всієї "Великої Європи" чітко викреслюється зона всіх небезпек, яка здатна породити загрози для цих європейських країн в майбутньому столітті. То що ж можна протиставити цим загрозам для безпеки України в цій новій геостратегічній ситуації? Очевидно, що частина української політичної еліти бачить рішення цієї проблеми через членство України в НАТО. Але також очевидно і те, що успадковані від епохи "холодної війни" інституціональні рамки НАТО абсолютно непридатні для такої ситуації. Північно-Атлантичний блок, створений для забезпечення оборони Західної Європи від радянської загрози за участю США та під американським керівництвом, за нових умов виявився зайвим. ОБСЄ діє в межах більш широкого геополітичного простору, включаючи країни, які прилягають безпосередньо до Азії, що робить її одночасно євроатлантичною і євразійською організацією. Мабуть вона і стане найближчим часом противагою загрозам геополітичного Півдня. Сьогодні можна впевнено стверджувати, що ОБСЄ, підсилена в військовому відношенні, може стати новим геополітичним інститутом.

Такий висновок можна зробити з того, що в квітні 1999 р. на ювілейній сесії країн НАТО в Вашингтоні була затверджена нова воєнна

доктрина цього альянсу. Суть її полягає в тому, що НАТО привласнила собі право діяти за межами своєї географічної відповідальності, а також застосовувати війсьну силу, не маючи на це мандату Ради Безпеки ООН, хоча і бажано мати її підтримку. Це означає тільки те, що НАТО може діяти на свій розсуд, не рахуючись з волею світового співтовариства. Таким чином, зроблений вирішальний крок до зруйнування ООН, яка як геополітичний інститут віднині має вигляд історичного нонсенсу.

Вищесказане дає змогу зробити висновок, що знаходячись на перехресті геополітичних шляхів сучасного світу, Україна опинилася в складному становищі і тому повинна шукати для себе вихід, який не загрожував би її національній безпеці.

Вважаємо, що вихід із подвійності для України геополітичної дихотомії, атлантизм - євразійство, з одного боку. Північ - Південь - з другого, полягав в нейтралітеті.

Сам інститут нейтралітету з прискіпливою увагою вивчається як політологами, так і політиками і мав прихильників і супротивників. Цікавим тут є те, що всі визнають незаперечним фактом безперспективність становища нейтральних країн в сучасному післяблоковому світі. Звідси робиться висновок про те, що і сам інститут нейтралітету європейських країн потребує ліквідації як європейський анахронізм, як релікт двох останніх віків та "холодної війни". Навряд чи можна з цим погодитись. Та у будь-якому випадку Україні слід було б реально використати нейтралітет для збереження своєї незалежності та можливості самовизначення в сучасному, дуже непростому, світі, а також на практиці довести можливість

нейтралітету, став однією із світових структуростворюючих компонент та використовуючи свій географічний стан, відстоювати ідею розвитку стратегії нової Європи.

Література

1. Душин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России.- М., 1997.
2. Потапов А. Финансы и Евразия.- М., 1998.
3. Куць О., Куц Ю. Етнополітичні аспекти розбудови української держави.- Харків, 1999.
4. Дергачов О. Геополітичні суперечності та національна безпека. Демони миру і боги війни.- К., 1997.
5. Програма “Україна-2000” та “Україна 2000 і далі: геополітичні орієнтації та сценарії розвитку”, “Хартія про особливе партнерство між Україною і НАТО”.- Мадрид, 1997; Указ Президента України від 4 листопада 1996 р. за № 1209/98 “Про державну програму співробітництва з Організацією Північно-Атлантичного Договору / НАТО/ на період до 2001 року”.

Політичні партії у виборах Президента України в 1999 р.:**основні тенденції, досвід та уроки участі.**

Участь політичних партій у передвиборній виборчій кампанії — є найактивнішою фазою їхньої діяльності в боротьбі за завоювання і використання політичної влади. Висуваючи, та підтримуючи того або іншого кандидата в Президенти, партії виступають найважливішим механізмом розподілу і перерозподілу в суспільстві владних статусів. «Висуваючи ту чи іншу низку владних намагань, партії забезпечують зв'язок населення з державними структурами, інституціоналізацію політичної участі громадян, заміняють стихійні форми суспільно-політичної активності населення формалізованими формами, що підлягають контролю з боку власних лідерів. У цьому відношенні партії є одним з ефективних засобів боротьби з політичною апатією і громадською пасивністю людей»[4,276].

В ході виборчої кампанії партії не лише активно підтримують своїх представників, але й вживають великих зусиль у розповсюдженні своїх ідеологічних поглядів, по впровадженню їх у масову свідомість громадян, по формуванню позитивного іміджу своїх кандидатів і партії в цілому, по організаційному зміцненню своїх структур, по розширенню свого чисельного складу.

Вибори Президента України в 1999 р.- найважливіший етап по формуванню політичного поля країни, що є структурованим за цивілізованими нормами і законами. Основи цього політичного процесу закладені прийнятими Верховної Радою України Законами “Про вибори народних депутатів України”(1997 р.) і “Про вибори Президента України”(1999 р.)

За Законом “Про вибори Президента України” вперше в історії України політичні партії поряд зі зборами виборців законодавчо отримали право висувати своїх претендентів кандидатами у Президенти та після їхньої

реєстрації ЦВК у якості кандидатів формувати територіальні та дільничні виборчі комісії, делегуючи в них по 2 своїх представники.

Таким чином, Закон «Про вибори Президента України» сприяв прискоренню процесу трансформації політичного простору України, більш чіткого визначення місця і ролі політичних партій в українському суспільстві, поставив усі партії перед необхідністю зробити свій політичний вибір.

Метою даної статті є з'ясування нової політичної конфігурації, що складається у ході президентської виборчої кампанії, ролі і місця партій їхнього впливу на електорат, аналіз основних тенденцій розвитку партій з урахуванням досвіду й уроків минулої виборчої кампанії.

Нова політична конфігурація партійних сил України склалася до кінця літа 1999 р. Природно, вона залучила пильну увагу не тільки політологів і журналістів, але і широких кіл виборців. Намагаючись допомогти виборцям розібратися в процесах, що відбуваються в політичній сфері соціуму, у пресі були опубліковані різні дані про підтримку тією або іншою партією різних кандидатів у Президенти. Редакція газети («Точка зору» (№16 - 1999. - с.4) опублікувала зведену таблицю передвиборних уподобань політичних партій України «Політичний компас виборця». Цей документ, безумовно, цікавий, але на жаль, на наш погляд, у ряді випадків не відповідає політичній реальності.

Водночас, аналіз опублікованої таблиці дозволяє виявити ряд характерних моментів і основних тенденцій у розкладі сил, що складався, на політичному полі України напередодні президентських виборів 31 жовтня 1999 р.

З 82 політичних партій (на 1.10 99 Р.), на думку авторів таблиці, тільки 47 висловилися на підтримку того чи іншого кандидата у Президенти України, інші 35 не заявили про свою політичну заангажованість [2,4]. І тут є предмет для аналізу і відповідних висновків та оцінок.

По-перше, автори таблиці до числа прихильників діючого Президента Л.Д.Кучми віднесли 19 політичних партій. Відразу відзначимо, що це найбільший політичний блок на підтримку кандидата в Президенти. У блок «Наш вибір - Леонід Кучма» увійшли такі партії: Аграрна партія України, Жіноча народна партія (оновлена), Ліберальна партія України, Ліберальна партія України (оновлена), Народно-демократична партія, Партія вільних селян і підприємців України, Партія «Демократичний союз», Партія «Жінки України», Партія «За красиву Україну!», Партія «Міжрегіональний блок реформ», Партія мусульман України, Партія національно-економічного розвитку України, Партія Праці, Республіканська християнська партія, Соціал-демократична партія України (об'єднана), Українська національна консервативна партія, Українська партія справедливості, Християнсько-демократична партія України.

Керівник цього блоку Є.Кушнар'єв до цього списку з 19 партій додає ще 2 - Всеукраїнську партію жіночих ініціатив (головою партії є В.Даценко, яка зробила декілька заяв по ТБ про підтримку ВІДКІ Л.Кучми) і Демократичну партію України. Що правда, у цій партії з питання про підтримку Л.Кучми відбувся розкол. Керівник партії народний депутат України А.Антон'єва, спираючись на декілька партійних організацій, заявила про підтримку Л.Кучми. Але, наприклад, Київська міська організація ДемПУ прийняла рішення про підтримку Є.Марчука, у Харківській області керівництво обласної організації висловилося за Л.Кучму, але низька районних організацій працювала на Є.Марчука. Нещодавно останній з'їзд ДемПУ розставив усі точки над «і», переважною більшістю підтримавши Л.Кучму.

Як бачимо, у цьому блоці були присутні всі основні сегменти політичного поля України. Це центристський (НДП, ЛПУ, ЛПУ(о), МБР), лівоцентристський (СДПУ(о), АПУ, ПРВУ, ПТ), правоцентристський (ДемПУ, ПНЕРУ, УНКП), усі три жіночі партії (ВЖП, ПЖУ, ЖНП(о)), що

діють у нашій країні, клерикальні партії (ХДПУ, РХП, ПМУ), політична партія афганців (УПС).

Другий великий блок у підтримку кандидата в Президенти створений прихильниками Є.Марчука. У таблиці названі 8 партій, що увійшли в цей блок: Всеукраїнська партія трудівників, Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України», Зелена партія України, Конгрес українських націоналістів, Партія «Соціал-демократичний Союз», Українська республіканська партія, Українська селянська демократична партія, Християнсько-демократичний союз. [2,4] Але в ряді публікацій «Дня» неодноразово заявлялося, що Є.Марчука підтримують 14 партій. Щоправда, «День» так жодного разу і не опублікував їхній повний список. Так що з'ясувати, хто ще підтримав цього кандидата, що це за партії, доки не є можливим.

Що стосується названих партій, то більшість з них (5 з 8) приналежних до правого флангу політичного поля України - ВПО «ДСУ», КУН, УРП, УСДП, ХНС; інші (ВПТ, ЗПУ, СДС) входять до лівоцентристського сектору партійного спектру. Дивне, відверто говорячи, з'єднання «лівих» і «правих» - але політична практика в Україні спростовує класичні теорії політології.

Заради об'єктивності необхідно сказати, що в жовтні в підтримку Є.Марчука стали висловлюватися створювані в «пожежному порядку» різні громадські організації: «Відкрита політика» А.Матвієнка (колишнього голови НДП, що пішов із партії з нечисленною групою прихильників не погоджуючись з рішенням IV з'їзду НДП про підтримку кандидатури Л.Кучми), Ліга жінок Соціал-демократичного союзу, деякі чорнобильські організації. Але цим політикам не вистачило часу. На становлення серйозної політичної організації, як відомо, потрібно мінімум 1 - 1,5 року. А вибори були через 3 тижні.

По-третє, представляється дуже цікавим, що й інші члени «канівської четвірки» О.Мороз, О.Ткаченко також докладали зусиль до створення власних партійних блоків.

Кандидата в Президенти О.Мороза, виявляється, підтримали, крім його власної Соціалістичної партії України, ще 3 партії: Партія «Вперед, Україно!», Партія духовного, економічного і соціального прогресу, Соціал-демократична партія України [2,4].

А О.Ткаченка, крім його Селянської партії України, що висунула його кандидатом у Президенти, виявляється, підтримують ще Партія національного порятунку України і Російсько-український союз.

Звичайно, це було явно недостатньо для оголошення про створення партійних блоків на підтримку цих відомих політиків, а отже про факт цієї підтримки не згадувалося в їхній передвиборній агітації. Та й більшість цих партій є відомою тільки у вкрай вузькому колі спеціалістів-партологів, у той час як більшість виборців навіть не здогадується про їхнє існування в політичному полі України.

По-четверте, ще 3 кандидати в президенти: П.Симоненко, Г.Удовенко, Н.Габер - також змогли знайти собі соратників у партійному полі України.

П.Симоненка, крім його Комуністичної партії, що висунула його кандидатом у Президенти, підтримує також Партія комуністів (більшовиків) України. Щоправда, ще одна, третя прокомуністична партія - Комуністична партія працюючих, не висловилася на підтримку П.Симоненка.

Г.Удовенка, крім частини Руху, що дісталася йому у спадщину, підтримує також досить відома Партія «Реформи і порядок» В.Пинзеника. У цю партію перейшла нечисленна група колишніх «батьків-засновників» Народно-демократичної партії на чолі з колишнім зам. голови НДП В.Філенком та О.Ємцем.

М.Габера підтримували також 2 партії: Патріотична партія України, яку він очолює і яка висунула його кандидатом у Президенти та Політична партія малого і середнього бізнесу України.

Таким чином, 42 політичні партії (21+8+4+3+2+2+2) зробили свій вибір у передвиборній гонці.

До них приєдналися ще 7 партій, що висунули кандидатами Президенти своїх голів, народних депутатів України:

Слов'янська партія - О.Базилука; Прогресивно-соціалістична партія Н.Вітренко;

Партія захисників батьківщини - Ю.Кармазіна; Партія Зелених України В.Кононова;

Народних Рух України - Ю.Костенка; Українська соціал-демократична партія - В.Онопенка; Всеукраїнське об'єднання «Єдина родина» - О.Ржавського.

Для більш наочного уявлення про розподіл симпатій політичних партій України і з урахуванням проведеного аналізу згрупуємо всі отримані дані в таблицю №1.

Таблиця №1.

Політичний вибір партій України

Усього партій	Кучма	Марчук	Мороз	Ткаченко	Симоненко	Удовенко	Габенко	Вітренко	Базилук	Кармазін	Онопенко	Костенко	Кононов	Ржавський	Олійник	Не визначилися
82	21	8	4	3	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	0	33
100%	25,6	9,7	4,9	3,6	2,5	2,5	2,5	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	0	40,3

Як бачимо, явна перевага знаходиться на боці кандидата у Президенти Л.Кучми. Адже підтримка, яку йому надали політичні партії, на порядок перевершує партійну підтримку інших кандидатів. Якщо ж ми порівняємо його позиції з позиціями «канівської четвірки», то навіть їхні об'єднані зусилля все одно поступаються пропрезидентським силам (25,6% у Л.Кучми проти 18,2% «четвірки»).

Таблиця №2.

	Кучма	«Канівська четвірка»				Усього в блоці	Різниця +; -
		Марчук	Мороз	Ткаченко	Олійник		
партії	21	8	4	3	0	15	+6
%	25,6	9,7	4,9	3,6	0	18,2	+7,4

Якщо ж врахувати багато в чому «віртуальний» характер партій, що підтримують «канівську четвірку», то перевага Л.Кучми стане ще значнішою.

Звичайно, тільки та або інша кількість партій, що висловилися в підтримку тих, або інших кандидатів у Президенти, не завжди може об'єктивно схарактеризувати реальну картину політичного життя.

Партія від партії, як відомо, іноді різко і значно відрізняється. Наприклад, - КПУ це потужна організація із широко розгалуженою структурою обласних, міських, районних і первинних організацій у всіх регіонах України, із загальною чисельністю 140 тис. членів. І її ідейні опоненти, наприклад, Українська республіканська партія, що користується впливом в основному в Західній Україні, що має дуже слабкі структури в інших регіонах країни, загальною чисельністю до 16 тис. чоловік.

Тому необхідно в аналізі участі політичних партій у президентській кампанії використовувати й інші показники, що характеризують якісну сторону впливу партій на електорат. До них можна віднести кількість голосів виборців, відданих за політичні партії на парламентських виборах у березні 1998 р., кількість народних депутатів України, що пройшли на минулих парламентських виборах по партійних списках.

Напередодні президентських виборів 31 жовтня 1999 р. представляється цікавим виявити масштаб і ступінь впливу політичних партій на електорат, зокрема, на уроках парламентських виборів у березні 1998 р.

Таблиця №3

Характеристика впливу партій України на електорат

№ пп	Назва блока або партії на підтримку того чи іншого кандидата	Кількість партій у блоці	Чисельність партії або блоку	Кількість голосів отриманих на виборах у березні 98 р.	Кількість депутатів, обран. за партійними списками	
					Всього	Чл.партії
1	2	3	4	5	6	7
1.	Блок «Наш вибір – Л.Д.Кучма»	21	518,5тис.	5449000	33	27
2.	Блок Є.Марчука	8	52,5тис.	1204588	-	-
3.	Блок О.Мороза	4	40,5	} 2.273.788	} 29	} 25
4.	Блок О.Ткаченка	3	23,7			
5.	Блок П.Симоненка	2	140 тис.	6.650.353	84	79
6.	Блок М.Габера	2	3 тис.	-	-	-
7.	Блок Г.Удовенка	2	30 тис.	} 2.498.262	} 32	} 29
8.	Рух Ю.Костенка	1	33тис.			

9.	ПСПУ (Н.Вітренко)	1	2,5тис.	1.075.118	14	9
10.	ПЗУ (В.Кононов)	1	6тис.	1.444.264	19	19
11.	СП (О.Базиліук)	1		-	-	-
12.	УСДП (В.Онопенко)	1	2 тис.	-	-	-
13.	ВО «Єдина родина» (О.Ржавський)	1	1тис.	-	-	-
14.	ПЗО (Ю.Кармазін)	1	3 тис.	81.808	-	-
15.	В.Олійник (б/п)	-	-	-	-	-

(див. 1; 5).

Як видно з наведених даних, блок партій «Наш вибір - Л.Кучма» об'єднує не тільки найбільшу кількість партій - 21, але і найбільшу кількість членів партій - 518,5 тис.чол. У той час як «канівська четвірка»- усього 15 партій, що нараховують 116,7 тис.членів. Навіть об'єднавши усі зусилля всіх кандидатів - 28 партій проти 21 партій, що висловилися на підтримку Л.Кучми, вони все одно поступаються, і значно, у чисельності - 344,2 тис.членів проти 518,5 тис. (-174,3 тис. або на 33%).

Треба врахувати, що члени партій склали основну кількість агітаторів і пропагандистів за того або іншого кандидата в Президенти.

Аналіз підсумків голосування за партії в ході парламентських виборів у березні 1998 р. показує, що пропрезидентські сили мали дуже міцну основу для успішного фіналу в першому турі голосування. Число голосуючих за прокучмівські партії склало 5,45 млн.чол, у той час, як у «канівській четвірці» - 3,47 млн. голосів, а у Руха - 2,49 млн. голосів, у ПСПУ - понад 1 млн. голосів, у ПЗУ - 1,44 млн голосів. І тільки КПУ мала на 1 млн. голосів більше - 6,65 млн.голосів.

При цьому потрібно враховувати, що за електорат «лівих» у президентській кампанії повели боротьбу відразу 4 кандидати в Президенти: від КПУ - П.Симоненко, від СПУ- О.Мороз, від ПСПУ- Н.Вітренко, від СелПУ- О.Ткаченко, що неминуче повинно було призвести до його «растягування» між ними.

Якщо врахувати, що РУХ розколовся навпіл і висунув двох кандидатів у Президенти, а також те, що Є.Марчук теж претендував на частину

електорату партій національно-демократичного напрямку, то закономірним є висновок про те, що велика частина електорату правих буде голосувати за того, хто має більше шансів на перемогу з державників. А таким, безумовно, в очах основної маси виборців Західної України був діючий Президент Л.Кучма.

Наведені дані (у таблиці №3) показують, що практично не мали шансів на успіх і були аутсайдерами партії і кандидати (відповідно): Патріотична партія України (М.Габер), Партія «Єдина родина» (О.Ржавський), Партія захисників вітчизни (Ю.Кармазін), Слов'янська партія (О.Базилук), Українська соціал-демократична партія (В.Онопенко).

Результати голосування в першому турі 31 жовтня 1999 р. цілком підтвердили висновки проведеного нами аналізу.

Таблиця №4

Порівняльна характеристика результатів голосування

в березні 1998 р. та у жовтні 1999 р.

№	П.І.Б.	березень 1998 р. (млн.чол.)	жовтень 1999 р. (млн.чол)
1.	Л.Кучма	5,449	9,598
2.	П.Симоненко	6,650	5,849
3.	О.Мороз	2,273	2,969
4.	Н.Вітренко	1,075	2,886
5.	Є.Марчук	1,204	2,138
6.	Ю.Костенко	2,498	0,570
7.	Г.Удовенко		0,319
8.	В.Онопенко		0,124
9.	О.Ржавський		0,096
10.	Ю.Кармазін		0,090
11.	В.Кононов	1,444	0,076
12.	О.Базилук		0,036
13.	М.Габер		0,031

Проведений аналіз дозволяє зробити декілька попередніх висновків.

По-перше, вибори показали, що сьогодні реальною силою є тільки блок партій. Це підтвердилося як у випадку об'єднання навколо Л.Кучми, так і навколо Є.Марчука.

По-друге, амбіції лідерів лівих партій (П.Симоненка, О.Мороза, Н.Вітренко) фактично розкололи електорат «лівих» на три нерівні частини: в одній- прихильники комуністів, у двох інших, приблизно рівних- прихильники різноманітних варіантів соціалізму. У результаті лідер комуністів П.Симоненко за підсумками голосування в першому турі 31 жовтня 1999 р. одержав на 0,8 млн. голосів менше, ніж у березні 1998 р.

По-третє, розкол електоральної бази правих партій між 4-ма кандидатами в Президенти (Л.Кучмою, Є.Марчуком, Ю.Костенком, Г.Удовенком) призвів, з одного боку, до нищівної поразки лідерів обох Рухів (вони одержали на 1,5 млн голосів менше, ніж на виборах у 1998 р.), а з іншого боку, змусив багатьох виборців цього електорального поля вже в першому турі проголосувати за Л.Кучму.

По-четверте, КПУ в черговий раз підтвердила, що вона залишається єдиною партією, що не тільки має свою ідеологію, свій електорат, але і розгалужену систему партійних структур, що дозволяє КПУ за будь-яких умов парламентської або президентської виборчої кампанії завоювати симпатії своїх виборців.

По-п'яте, нечисленні партії, що обмежуються створенням тільки обласних організацій з декількома десятками членів, що не мають розгалуженої структури районних і первинних організацій, а також фінансових і матеріально-технічних ресурсів, практично не мають ніяких шансів на успіх і заздалегідь приречені на поразку.

У цілому, участь політичних партій у президентських виборах 1999 р. дозволила виявити декілька тенденцій, що виявляються на політичному просторі України.

Це, насамперед, **тенденція до об'єднання партій**. Процес цей будет відбуватися мабуть, по двох напрямках:

1) об'єднання в партійні блоки навколо особистості, що володіє характеристиками загально національного лідера, і, 2) об'єднання декількох партій в одну велику, що претендує на лідируючі позиції в ідеологічній течії.

Іншою тенденцією є створення партій, що входять у так звані «політичні холдинги» того або іншого олігарха, або захоплення керівництва тією або іншою партією, із метою входження її в холдинг.

Вибори Президента України в 1999 р. наочно показали, що надії на перемогу можуть мати тільки ті партії, що багато уваги приділяють партійному будівництву. Домінуючою тенденцією в розвитку політичних партій України стане створення розгалуженої структури районних, сільських і селищних партійних організацій.

У цілому досвід і уроки участі політичних партій України в президентських виборах 1999 р. здійснюють значний вплив на розвиток партійної системи країни, ясно і конкретно вказуючи на основні тенденції цього розвитку. Процес проведення, численних установчих і об'єднуючих з'їздів політичних партій, що почався наприкінці 1999 р., тільки підтверджує зроблені нами висновки.

Список використаної літератури:

1. Вибори Президента України 31 жовтня 1999 року // Урядовий кур'єр.-1999-17 жовтня-№215.-С.4.
2. Політичних компас виборця// Точка зору – 1999-№16-С.4
3. Парламент України: Вибори-98: інформаційно-аналітичне видання//ЦВК.-Т.1-К.,1998.-С.593-595.
4. Пугачев В., Соловьев А. Введение в политологию: Учебник для студентов высш.учеб.заведений.- М.:Аспект Пресс,1998.- С.279.
5. Рубан В., Серегина Н. Многопартийная система Украины: как она есть. - Харьков: Ксилон., 1998.-С.122-133.

Післявиборчі реалії

та проблеми демократичного розвитку України.

Безумовно, важливішою політичною подією минулого 1999 року, або кількох років, для України були проведення і результати виборів президента країни. Діючому президентові та його прибічникам вдалося перед та в процесі рішучого бою мобілізувати величезні ресурси і перемогти з явною перевагою. Це ознаменувало складання нового співвідношення сил в країні і пов'язано з суттєвими змінами в політичному процесі. Дуже важливо на кожному переломному етапі усвідомити сутність того, що відбувається, які сили за цим стоять і які труднощі і проблеми треба подолати, які помилки виправити, щоб допомогти країні з меншими втратами вийти на шлях динамічного розвитку.

Основна частина фінансових, соціальних, політичних, інформаційних, інтелектуальних, пропагандистських і інших ресурсів, забезпечивших обрання Л. Кучми, накопичувалася протягом кількох років його президентства та й в попередні роки новою елітою українського суспільства, що активно формувалася. Незважаючи на природні свари, конкуренцію, розборки усередині її панівна еліта України взагалі склалася, ідентифікувалася і консолідувалася. Про консолідацію еліти свідкують об'єми залучених ресурсів, встановлення практично повного контролю над основними засобами масової інформації. Мова йдеться насамперед про безумовно домінуючі в сучасній ситуації засоби пропагандистського впливу на маси виборців, а саме про центральні канали телебачення і інші загально українські столичні канали. Повністю проелітними і антилівими ці канали стали вже декілька років тому. Головна надія лівих на прорив інформаційної блокади

пов'язувалась з регулярною телепередачею на ЦТБ "Депутатська година". Надію зруйнували, а на місцевих каналах ТБ теж домінували праві депутати.

В рік виборів в щільній стіні вогню антилівої пропаганди тільки зрідка проблискували ліві позиції в викладенні їх прибічників. Та й те в добре отрежисованих з елітними відучими, пильно змонтованих перед випуском в ефір ток-шоу, які поперед усе є пропагандистські шоу еліти. Повсюди, у тому числі і в Харківському регіоні, до пропаганди залучалися усі, хто займав керівні посади, користувався впливом та повагою. Керівники комунальних служб, ректори вузів, лідери національних товариств, конфесій, артисти, спортсмени і т.і. Були залучені й такі дорогі закордонні talk-майстри як С.Доренко, В.Познер, активно працював М.Жванецький, московські спартаківці та інші. Майстер політичної боротьби височайшого міжнародного класу, керувавший американо-українським радницьким комітетом при Президенті України, З. Бжезинський, давно і емоційно включився в боротьбу. Ще в березні 1998 року він заспокоював український народ, виступая на каналах цтб, запевнюючи, що ліві на парламентських виборах не набрали абсолютної більшості і тому їх вплив на політичні рішення може бути нейтралізований через формування у спілці з президентом парламентської правої більшості. Він закликав українців робити вибір, з ким вони, з Європою, чи з Євразією. Закликав брати приклад з Польщі, тоді обіцяв їй життя як в поляків. Він згадав, що життя його рідних мають харківські сторінки і приїздив агітувати до Харкова.

Секундні передвиборчі ролики лівих просто утонули.

В останній місяць перед голосуванням і між турами пропагандистський тиск справа досяг небувалої сили. Ідентичність потужної бюрократичної еліти як частки усього шару виявилася в

агітаційній мобілізації всієї розгалуженої мережі держслужбовців в традиціях радянського тоталітаризму. Тиск йшов через державні і навіть недержавні підприємства і засади. Автори місцевої харківської передвиборчої телерубрики “Объектив-но”, критикуючої виконавчу владу, вимушені були закрити передачу і шукати захисту в самого Президента. Після першого туру вони знов вийшли, але з рекламуючим діючого президента інтерв'ю з ним і з агітацією голосувати за нього, аби тільки не за комуністів. Між виборчими турами демонстраційно, в стилі демаршу Президентом були звільнені ряд голов обласних адміністрацій, в чиїх областях в першому турі перемогли ліві претенденти. Навіть спостерігачі від Європейського Союзу, яких важко підозрювати в попередженості до режиму, відмічали серйозні порушення демократичних принципів рівного доступу до СМІ.

Головна задача елітою була рішена в 1-му турі. В другому монополізм і перевага були тотальними.

Таким чином, якщо на свій перший президентський строк Л. Кучма пробився в жорстких умовах плюралістичної боротьби, то вдруге його “ставила” еліта, яку він цілком влаштовував. А сам він справляв досить бліде враження на фоні потужної хвилі пропаганди. Від прямих дискусій відмовився, за винятком одного невдалого разу.

Наступні за виборчою звитягою дії лідерів еліти і події (процес формування уряду, становлення більшості в Раді, її дії, прийняті документи, розкол) підтвержують висновки о повертанні влади до авторитарних форм дій. Це підтверджує також відомий тезис про закономірність авторитарного компоненту в переході до демократії.

Ліві реформатори не змогли відразу осідлати цю закономірність в умовах “демократичного валу”, або “хаосу”. А праві тривалий час не в спроможі були перейти до здійснення цього принципу з позицій

правої, елітарної ідеології, оскільки ці позиції довгий час були занадто чужі основній масі населення. І правим силам, давно володіючим специфічними перевагами в умовах капіталізації суспільства і мицної зовнішньої підтримки, доводилося діяти з використанням “повзучих” технологій, акцентуючи зусилля на трансформації свідомості електорату за всіляку ціну.

В інтересах же мас людей, було недопущення тих великих втрат, які сталися і ще діються.

В еліті завжди переважають праві тенденції. Бажання нової української еліти провести свого президента тісно пов’язане з прагненням затвердити своє привилейоване положення, легітимувати своє політичне панування, накопичені багатства, контроль за інформаційними потоками і в більш сприятливих умовах продовжити процес перерозподілу ресурсів суспільства.

Перемога Л.Кучми зміцнила позиції правої еліти, що спричинило дестабілізацію в усьому полі політичної боротьби і в першу чергу в галузі парламентаризму. Це засвідчила парламентська криза і розкол, поразка самої крупної парламентської фракції – комуністів та їх прибічників. Сперечливого колишнього спікера Ради, Ткаченка, досить типово угамовивали погрозами розпочати проти нього судову справу у зв’язку з перевищенням повноважень.

Причини політичного посилення правих сил пов’язані поперед усього з перерозподілом власності, з появою впливового слою власників, олігархічного капіталу, посиленням їх міжнародних зв’язків і підтримки, опануванням ефективними технологіями керування соціальними та політичними процесами за допомогою сформувавшегося вже шару добре оплачуємих фахівців.

Головні загрози і перешкоди для інтересів еліти надходять від лівої політичної опозиції: критика внутрішнього і зовнішнього

політичношо курсів режиму, авторитарних прийомів і макіавелістських технологій, заперечення законності проведеної приватизації і накопичених капіталів, завади в подальшому перерозподілу ресурсів суспільства і т.і.

Ослаблення лівих сил в Україні – процес давно прогнозуємий і керуємий певними силами, зумовлений певними внутрішніми і зовнішніми факторами. Серед цих факторів є наступні.

-Зруйнування системи так званих соціалістичних держав, СРСР, системи радянської влади позбавило ліву ідеологію державної підтримки. Про все, сама державна підтримка в СРСР найбільш продвинутої лівої ідеології була половинчастою та протирічливою, оскільки давно пануюча в країні бюрократична еліта, як і всяка інша, тяжила вправо. Це поклик її природи.

-Далеко зайшов процес деіндустріалізації країни і призвів до великого скорочення робітничого класу, декласації і маргіналізації більшої його частини.

-Значне скорочення інтелектуальних ресурсів лівих, пов'язане з масовим відходом від них інтелігенції. Це зумовлено різким зменшенням їх матеріальних ресурсів, зубожінням значної частки їх електорату. Тому зробити кар'єру, забезпечити існування матеріально, працюючи в лівому русі, дуже важко. Навпаки, є реальні перспективи перешкод в кар'єрі. До лострацій на законодавчий основі по відношенню до комуністів і співчуваючих в нашій країні ще не дійшло, але новий різкий крен держави вправо може посилити вже існуючу тенденцію. Дисидентство зараз вже вимагає від багатьох не меншої мужності, ніж то було до Перебудови. Роботу зараз дуже легко втратити і важко знайти, навіть низькооплачувану. Підтримка Заходом лівих неможлива. Еміграція лівого дисидента на Захід утруднена і не змінює

дисидентського статусу. Нові капіталістичні умови вимагають більш конформної особистості.

-В суспільстві наполегливо і ефективно формується негативний імідж лівих.

За цих обставин даже маюча сильні традиції критичного ставлення до влади наша інтелігенція і інші шари населення поступово залишають з комуністами в основному лише героїв-пасіонаріїв та по-своєму гірко незалежних пенсіонерів, котрим вже нічого втрачати і котрі мужньо "не втікають від свободи" (в психологічному, фроммовському контексті).

Ідеологія сучасних українських комуністів має сильні і слабкі місця. К сильним сторонам треба віднести глибоку і пряму критику існуючих порядків в світі і процесу капіталізації в Україні. Комуністи виступають за демократію, визнають цінність багатопартійності, багатокладності економіки. Але вони, як і сто років тому, недооцінюють потенціалу ринкового компоненту в процесі, який Маркс, Енгельс, Бернштейн називали соціалізмом.

Радикалізм комуністів пояснюється тим, що вони виражають інтереси великої кількості населення, яка знаходиться в екстремальному становищі. Ліквідація цієї екстремальності повертає комуністів в стан соціал-демократів. Відповідно логіці історії Радянська Перестройка повинна була являти собою цей процес подальшої лібералізації комуністів. Однак протирічність реального процесу повела нас не уперед, а занесла в другу сторону і відкинула назад. Великі маси людей стикнулися з реаліями первинного накопичення капіталу, пограбовані, позбавлені безпеки, більшої частки соціального захисту. В цих умовах, радикалізм комуністів по меншій мірі зрозумілий.

Ті сили, що вважають себе соціал-демократичними, приймають участь у політиці, котра вміщує в собі значні антидемократичні, антигуманістичні компоненти тривалої деструктивної дії. Мало хто з них зараз враховує той факт, що люди старших поколінь не тільки подолали німецький фашизм, а й це ті, хто зтворив економічний потенціал суспільства (основні фонди, інфраструктуру, жилий фонд, систему захисту здоров'я, мережі наукових та навчальних засад, колективів. За рахунок цих ресурсів довгий час тримається наше суспільство, і поки що зтворено дуже мало нового. Це люди, які володіють багатим життєвим досвідом, яким важко зараз нав'язати спрощені ідеологічні міфи, їми не так легко маніпулювати. Тому вони не влаштовують антидемократично орієнтовану частку еліти. Тому, як і після 1917 року, невинувато широке розповсюдження отримала недалека думка, що нове квітуче суспільство можуть будувати тільки нові генерації, коли декілька старих підуть з життя. Цю ідею легко використовувати в брудній політичній боротьбі, популістські посилюючи психологічний конфлікт батьків і дітей і так привертаючи до себе молодь. При такому настрої суспільства і зубожілій системі соціального захисту чудові покоління справжніх митців дуже швидко уходять. А в суспільстві залишається розрив між генераціями, перервані потік знань і цеп культурних накопичень. В психіку суспільства закладається дегуманізуюча інграма, схильність до манкуртизму, посилювач майбутніх криз.

Ті політичні сили, які допоможуть суспільству подолати це і подібні викривлення, заслужуть велику повагу і підтримку багатьох громадян й зменьшать і так вже велику кількість труднощів і проблем, які стоять на шляху розвитку нашого суспільства.

ВЗАЄМОДІЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ І РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.

Вивчення проблеми відносин центра і регіонів у всьому світі займає важливе місце у політичних і соціальних дослідженнях. Звернення до цієї проблеми зумовлено тим фактом, що ще у XIX сторіччі у'явлення про державу і процеси, що в ній відбуваються, стали змінюватися. Не дивлячись на свою давність, вона залишається актуальною для всього світу і зараз. В той же час ця проблема є новою для пострадянських держав, де довгий час механізми адміністративно-командної системи ігнорували інтереси регіонів. Але особливу актуальність вона набуває в державах із гетерогеною етнічною і релігійною структурою. До останніх належить і Україна, яка дійсно уявляє собою сукупність регіонів, відмінних у значній мірі один від одного рівнями економічного, політичного і культурного розвитку, конфесійною приналежністю та менталітетом населення, а також соціально-економічною і етнолінгвістичною структурою. Більшість з наведених відмінностей пов'язані з історичним минулим різних частин теперешньої державної території України, процес формування якої завершився у 1954 році, в той час як набула вона державності лише у 1991 році.

Проблема "центр-регіони" в українському контексті має ряд вимірів. Вона торкається питань бюджетної політики, розподілу податкових надходжень, розподілу функцій і сфер впливу центральних і регіональних органів влади, взаємовідносин конкретних суб'єктів, що представляють інтереси центру і регіонів, може трансформуватися у вирішення проблеми вибору форми національно-державного устрою. Автор цієї статті, не залишаючи поза увагою усі перелічені напрями вивчення цієї проблеми, особливе значення приділяє одному з її аспектів, а саме – взаємовідносинам центральних і регіональних еліт, ролі регіональної еліти у політичному процесі держави. Як показує досвід держав з неоднорідною етнічною чи релігійною структурою, поведінка і статус регіональних еліт, взаємовідносини їх з центральною елітою стають

вирішальними чинниками, які забезпечують стабільність чи, навпаки, призводять до дестабілізації політичної системи. У той же час пострадянська політична практика продемонструвала значну автономність і самодостатність регіонального рівня влади.

Хронологічні рамки даного дослідження охоплюють термін з 1990 до 1999 року. За цей час тричі змінився депутатський корпус на рівні областей, міст районів, у кожному місці неодноразово змінювались мери, в кожній області - голови обладміністрацій. Ще більш суттєві зміни відбувались на рівні центральної влади: двічі змінювався президент, тричі парламент, п'ять разів прем'єр-міністр і склад уряду. Кожна зміна керівництва призводила до зміни у той чи інший бік балансу взаємовідносин центру і регіонів. Крім того, суттєвим змінам підлягала правова база: за цей час діяло чотири закони, що визначають функції місцевих органів влади і місцевого самоврядування та ще більше проектів такого закону обговорювалось, прийнята Конституція України, що закріпила основи нової політичної системи держави, діяло п'ять конституцій республіки Крим і таке інше.

Перш за все, слід визначити стрижневі поняття, які використовуються у статті: "центральні еліти" і "регіональні еліти". Як відомо, існують різноманітні трактовки поняття еліти. Умовно їх можна класифікувати за трьома критеріями. Перший критерій - це особистісні та соціальні якості. Цьому критерію відповідають наступні визначення: люди, що отримали найвищий індекс у галузі їх діяльності (В. Парето); найбільш активні у політичному відношенні люди, орієнтовані на владу (Г. Моска); люди, що володіють інтелектуальними чи моральними перевагами над масою безвідносно до свого статусу (Л. Боден), найвищим почуттям відповідальності (Ортега-і-Гассет); творча меншість суспільства у протилежність нетворчої більшості (А. Тойнбі)¹. Другий критерій - вищі позиції у суспільстві. Цьому критерію відповідають визначення Дюпре

¹ H. Reading. A dictionary of the political sciences. L. 1978., p. 74; W. Satire. Political dictionary. N. Y. 1978, p.200.

(люди, що займають високу позицію в суспільстві, завдяки якій впливають на соціальний процес); Г. Лассуелла (люди, що користуються в суспільстві найбільш престижним статусом, багатством); В. Геттсмена (порівняно невеликі групи, що складаються з осіб, які займають ведучу позицію у політичному, економічному культурному житті суспільства);² Міллса (люди, що займають стратегічні командні пости у соціальній структурі)³. Третій критерій – вплив на розвиток суспільства. Йому відповідають підходи Т. Дая (люди, що володіють формальною владою в організаціях та інститутах, які визначають соціальне життя); В. Келлера (меншість, що виконує найбільш важливі функції у суспільстві)⁴; Даля (меншість, чіям поглядам систематично віддається перевага під час дискусій із ключових політичних питань)⁵. Автор цієї статті поділяє точку зору, згідно з якою під елітами розуміються «ті верстви і групи, представники яких відіграють ключову (позитивну чи негативну) роль» завдяки своїм високим особистісним якостям «при розробці і реалізації стратегічних рішень протягом суспільного функціонування».⁶ Виходячи з цього положення до еліт, як у центрі, так і в регіонах, можна віднести групи людей, що включені як у правлячі, так і в опозиційні структури, керівництво армією, правоохоронних органів, профсоюзів, впливових підприємців тощо. Але, у даному випадку у рамках еліт, як регіональних, так і центральних, ми відокремлюємо більш вузьку групу людей, що професійно займаються політикою. Крім цього, слід визначитися з співвідношенням понять «політична еліта» і «адміністративна (бюрократична) еліта». Для посттоталітарних суспільств останнє набуває особливого значення, тому що в умовах тоталітарної політичної системи сфера прийняття суспільно-

² H. Reading. A dictionary of the political sciences. L. 1978., p. 74; W. Satire. Political dictionary. N. Y. 1978, p.200.

³ Mills C. R. The Power Elite. Oxford. University Press. 1959. P. 4.

⁴ H. Reading. A dictionary of the political sciences. L. 1978., p. 74; W. Satire. Political dictionary. N. Y. 1978, p.200.

⁵ Dahl R. Preface to Democratic Theory. Chicago. University of Chicago Press 1956, P. 137.

⁶ Дискин И.Е. Россия: Трансформация и элиты. Научный доклад М.: Элтра, 1995. - С.6.

значущих рішень була монополізована партійною та державною бюрократією. Дивлячись на те, що ці поняття більш, ніж сто років тому вдало виокремив М. Вебером, традиція змішування, взаємоподміни понять “політика” “адміністрування” досьогодні відбивається у посткомуністичній політичній практиці та суспільної свідомості.

На наш погляд, до політичної еліти слід відносити державних суспільних діячів, що не просто причетні до прийняття стратегічних, соціальних значущих рішень, а й займаються публічною політикою (тобто тих, що апелюють у своїй діяльності до суспільної думки). Найважливішим механізмом відбору селекції політичних еліт є вибори. Використання таких критеріїв дозволило виокремити (як методологічно, так й операційно) політичну еліту високопоставлених державних адміністраторів.

Певна річ, що за умов посттоталітаризму, відповідних «політичних традицій, провести жорстку межу між «політиками» і «чиновниками» дуже важко. Виходячи з вищенаведених критеріїв, у першу чергу, до політичної еліти слід було б віднести депутатський корпус. Народні депутати причетні й до публічної політики й до процесу прийняття державних рішень, пройшли через парламентські вибори. Але у посткомуністичних країнах депутатський корпус (особливо на рівні місцевих представницьких органів влади) скоріше є переделітою, живільним середовищем, у якому формується справжня політична еліта. У повному розумінні слова до політичної еліти слід відносити тих депутатів, які підтвердили свій політичний статус на наступних виборах. З іншого боку, не викликає сумнівів присутність у складі регіональних політичних еліт перших керівників місцевих державних адміністрацій (від району до області), хоча відповідно українському законодавству вони не обираються, а призначаються Президентом країни. До регіональних політичних еліт можна віднести керівників регіональних організацій політичних партій, суспільно-політичних об'єднань.

Також треба виокремити поняття "регіональні еліти" від популярного останнім часом терміну "регіональні клани". Якщо поняття «регіональні політичні еліти» фіксує регіональний рівень організації і функціонування політичної еліти, то поняття «регіональні клани» означає політико-економічні угруповання клієнтеліського типу, що мають вертикальну структуру і забезпечують взаємодію між членами клана на регіональному рівні і його представниками у центральних органах влади. Хоча ці поняття наповнені різним змістом, вони обидва використовуються під час дослідження відносин «центр - регіон».

Ключова проблема у взаємовідносинах центральних і регіональних еліт - ступінь контролю перших над другими. Протягом усієї недовгої новітньої історії української держави проблема взаємовідносин центральних і місцевих органів влади, яка у правовому значенні виражає проблему взаємовідносин центральних і регіональних еліт, знаходилась у центрі політичної боротьби. Незадовго до проголошення незалежності України, у грудні 1990 року Верховна Рада України прийняла закон про місцеві Ради народних депутатів і місцеве самоврядування. За основу цього Закону були покладені загальновизнані демократичні принципи самоврядування, такі як самостійність і незалежність Рад, децентралізація органів влади. Вперше за всю історію свого існування Ради отримали можливість діяти на засадах самофінансування і самозабезпечення, мати комунальну власність, самостійно формувати місцеві бюджети, розпоряджатися фінансовими і природними ресурсами. Дія цього закону поширювалася на депутатський корпус міських, обласних та районних рад, що прийшли до влади у результаті березневих виборів 1990 року. Саме їм вперше довелося обстоювати свою владу у полі публічної, а не номенклатурної політики, часто у жорстокому протистоянні з уже сформованою до того часу політичною опозицією. Крім того, саме в цей час отримали розвиток ідеї федеративно-земельного устрою України. Це, «коріше за все, було пов'язано з популяризацією нового бачення історії України, протягом якої ідеї федералізму відігравали певну роль, хоч не були ніколи реалізовані, а

також це було пов'язано з критичним відношенням до колишньої системи (централізація асоціювалась з тоталітаризмом, а децентралізація з ідеєю демократії). Більш того, носіями цієї ідеї були представники небагаточисельної еліти нової хвилі, до якої належали колишні дисиденти, люди творчих професій, але ніяк не колишнє партійне керівництво. Під час першої президентської виборчої кампанії ідея федеративно - земельного устрою мала місце у програмі основного суперника майбутнього президента В. Чорновола. Але ідея децентралізації, федеративно-земельного устрою, що розглядались небагатьма представниками центральної еліти, не отримали розвитку на місцях, а наданий новим законом повноваження випереджали реальні можливості Рад. В результаті Закон про місцеві Ради народних депутатів і місцеве самоврядування 1990 року у багатьох випадках так і залишився декларацією про наміри.

Проголошення незалежності України, впровадження інституту президентства зумовили посилення централізації у відносинах між центром і регіонами. У березні 1992 року була прийнята нова редакція Закону про місцеві ради і регіональне самоврядування, а також Закон про представника Президента України. В першу чергу йшлося про посилення ролі виконавчих органів на місцях і підпорядкування їх президенту через упровадження інституту Представників Президента на обласному і районному рівнях. Фактично виконавчі органи на місцях були виведені із підпорядкування Рад, перетворені на місцеві державні адміністрації і підпорядковані Представникам Президента, якими, за правило, ставали Голови відповідних Рад народних депутатів та їх виконкомів. Певною мірою це призвело до розгортання конфлікту між вищим законодавчим органом країни і виконавчою владою на місцях.

Боротьба законодавців і Президента у підсумку призвела до прийняття Верховною Радою України Закону «Про формування місцевих органів влади в Україні» 12 лютого 1994 року. Згідно Закону інститут Представників Президента було ліквідовано. Запроваджено єдину систему Рад, вищою ланкою якої ставала Верховна Рада, виконавчі органи знову перепідпорядковувались Радам. Підтекст

цих змін був очевидним. Замість президентської вертикалі утворювалась «Радянська вертикаль». До того ж закон був прийнятий напередодні президентських виборів, і нова система була покликана стати одним із найбільш важливих знарядь передвиборчої боротьби.

Іншою суттєвою зміною, яка, навпаки, посилювала автономію регіональних керівників, стала норма про обрання голів місцевих Рад голосуванням виборців відповідних адміністративних одиниць. 26 червня 1994 року вперше у незалежній Україні відбулися вибори у місцеві Ради держави. Вони виявились у тіні президентських виборів і стали не стільки ареною боротьби протилежних політичних сил (елементи такого протистояння спостерегались лише під час виборів голів обласних і окремих міських Рад), скільки боротьбою владних регіональних еліт за збереження своїх владних позицій. І треба сказати, що здебільшого вони перемогли. З 25 областей України (включаючи Кримську автономію) у 18 при владі залишились попередні керівники. До того ж, після виборів вони стали більш незалежні як від самих Рад, так і від Президента країни, який був змушений враховувати вибір населення регіонів при призначенні голів місцевих державних адміністрацій. У зв'язку з тим, що визначились реальні лідери регіонів явне та неявне суперництво голів обласних Рад і Представників Президента — керівників обласних держадміністрацій було більш менш подолано. Колишній формальний статус не відігравав вже вирішальну роль, більш важливішим був реальний авторитет. З 18 регіональних керівників, що залишились при владі 6 були до виборів головами Рад, 12 — керівниками обласних державних адміністрацій. Уперше обрані керівники також належали до регіональної еліти, займаючи відповідальні господарчі чи державні посади на регіональному рівні. Із загального ряду виділялись тільки лідер Республіканської партії Криму Ю.О. Мешков, який був обраний президентом Криму (до обрання був адвокатом), і колишній льотчик-космонавт В.М. Жолобов, який був обраний головою Херсонської обласної Ради. І той і інший не утримались довго на своїх

посадах, ще раз підтверджуючи істину про те, що регіональна еліта не терпить чужинців та новачків.

Що стосується депутатського корпусу місцевих Рад, то його оновлення виявилось більш суттєвим, ніж у 1990 році, але не таким значним як оновлення складу вищого законодавчого органу країни (знову на 80%). Склад місцевих Рад оновився на 58%. Щонайбільше ступені оновлення депутатського корпусу місцевих Рад було в Галичині (на 2/3), на іншому полюсі виявилась Чернігівська область, де оновилось тільки 49% із складу депутатів місцевих Рад. В індустріальних областях оновлення місцевого депутатського корпусу було дещо більшим, ніж в аграрних.

Протягом президентської передвиборчої кампанії Л.Д. Кучмою та його командою активно експлуатувалася теза про затвердження нової регіональної політики, що була б основана на широкій самостійності регіонів у соціально-економічному і культурному розвитку, з чітким розподілом повноважень економічної бази між загальнодержавним і регіональним рівнями влади управління. Ця теза отримала підтвердження у проекті «Концепції нової регіональної політики в Україні»⁷, який було складено у лютому 1995 року тогочасним радником президента В. Гриньовим. Суть проекту полягала у затвердженні трьохрівневої структури організації влади, ключовою ланкою якої повинен був стати середній регіональний рівень. При цьому, місцевий рівень організації влади мав формуватися або у вигляді суб'єктів місцевого самоврядування - міст і муніципальних округів, або у вигляді об'єктів адміністративного управління - невеликих населених пунктів і округів, що адміністративно управляються. Але цей документ так і залишився проектом, Президент невдовзі відмовився від своїх намірів у галузі регіональної політики. Більше того, боротьба за контроль над місцевими органами влади відновилася. Новий раунд боротьби між Президентом і законодавцями закінчився досягненням компромісу між ними у вигляді Конституційного договору. Відповідно цьому

договору відновився інститут місцевих державних адміністрацій, керівниками яких ставали Голови відповідних Рад, що були обрані у 1994 році. Договір також закликав закласти основи розмежування повноважень центральних і місцевих органів влади, розділити компетенцію місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування.

Подібні обставини на деякий час призвели до стабілізації відносин між центральними і регіональними органами влади. У той же час, Закон від 12 лютого 1994 року і нова система організації виконавчої влади призвели до загострення відносин між різними рівнями місцевої влади, в першу чергу, між обласними Радами і обласними державними адміністраціями, з одного боку, і міськими Радами обласних центрів з іншого. Останні залишились більш самоврядними на відміну від обласних органів влади (їх виконкоми не перетворені на місцеві державні адміністрації і формувалися мером міста) і не виявляли особливого бажання підпорядкуватися обласному керівництву. Тим більше, що мер міста (Голова міської Ради) також як і голова обласної Ради обирався прямим голосуванням виборців. Конфлікти між обласним і городським керівництвом охопили більшість областей України.

З прийняттям Конституції багато хто вважав, що проблема відносин центр – регіони повинна вирішитися. У проектах Конституції активно проводився пошук вирішення проблеми у напрямку найбільш раціонального розподілу повноважень між центром і регіонами з наданням їм широким повноважень. Було висунуто ідею забезпечення найбільш повного представництва інтересів областей і Республіки Крим через створення двухпалатного парламенту, де одна з палат мала формуватися з представників регіонів. Ця ідея, по суті справи, була продовженням розвитку політики Президента, що пов'язана з виходом указу від 20 жовтня 1994 року про створення Ради регіонів із представників областей і республіки Крим. Однак, як і багато попередніх, вона не була реалізована у зв'язку з погрозою руйнування парламенту як цілісного законодавчого органу. І

⁷ Концепция новой региональной политики в Украине. // Восток 1998, №4, с.7-42.

хоч у прийнятій у червні 1996 року Конституції України, декларується «...сполучення централізації і децентралізації у здійсненні державної влади збалансування соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій»⁸, даний її варіант виявився самі централізованим із тих, що були запропоновані. Більш того, прийняття Основного Закону України знову поставило на порядок денний питання про чергову реформування системи місцевого самоврядування. Новий закон про місцеве самоврядування було прийнято тільки у червні 1997 року. З великими труднощами було досягнуто компромісу з таких питань: бути чи не бути місцевому самоврядуванню на рівні районів у містах; способу формування районних і обласних рад; обсягу повноважень цих рад і тих, які вони повинні делегувати місцевим адміністраціям.

Усі зміни правової бази насправді були пов'язані не з розвитком місцевого самоврядування чи вирішенням проблем регіонів, а з вирішенням питання про те, хто буде контролювати регіональне керівництво – Президент і уряд чи Верховна Рада. В останні три роки ситуацією у більшості випадків скористався президент. З липня до кінця 1996 року було здійснено зміну керівників державних адміністрацій у Києві і 8 областях України. Зокрема було усунуто зі своїх посад таких впливових у загальноукраїнському масштабі політиків як мера Києва Л.П. Косаківського і Голову Донецької адміністрації, лідера Ліберальної партії України В.П. Щербаня. У 1997 році відбулася зміна львівського і дніпропетровського голів обласних адміністрацій. У ряді випадків заміна керівництва була змушеною (у зв'язку зі смертю колишнього голови адміністрації чи з переводом обласного керівника на вищу посаду), але у всякому разі до влади у регіонах прийшли політики, призначені президентом. Після прийняття Закону про місцеве самоврядування з боку Верховної Ради були також намагання запровадити контроль над органами місцевого самоврядування шляхом створення при законодавчому органі

⁸ Конституція України. – Харків: 1997. – с.37.

методичної ради із представників органів місцевого самоврядування усіх рівнів та їх об'єднань, яка б мала бути своєрідним координаційним центром встановлення зв'язків вищого представницького органу державної влади органами місцевого самоврядування.

Після парламентських виборів 1998 року відбулася чергова зміна більшості регіональних керівників. За оцінкою президента, більшість губернаторів виявилася своєю недієздатністю. Тобто вони виявилися неспроможними забезпечити бажані для голови держави результати виборів у регіонах. Взагалі напередодні виборів більшість регіональних керівників опинилися у тяжкому становищі, одержуючі з одного боку цікаві пропозиції на місцях, з іншого - суворі накази з центру. Найбільш обережні із регіональних керівників перестрахувалися, опинившись у партійних списках пропрезидентських партій. Так у партійних списках Аграрної партії опинилися керівники Криму і Одеси, НДП – Харкова, Вінниці, Києва і дві особи з Донецька і Луганська. Кадрові зміни 1998 року ще більше зміцнили “жорстку вертикаль виконавчої влади”. Кожна призначена президентом людина неодноразово перевірена “на ділі”: чи займала керівну посаду у лавах КПРС, чи належала до постперестроєвського покоління управлінців. Як зазначив В. Пиховшек, так чи інакше вона не відрізняється неабиякими якостями чи діями, як правило, завжди програвала більш вдалим конкурентам, і є типовим адміністратором, спроможним керувати тим, чим доручать.⁹ Вищенаведене має безпосереднє відношення до діючих керівників Херсонської, Чернігівської, Кіровоградської, Черкаської та інших областей. Таким чином, знов виникає питання: чи справді належать регіональні керівники до політичної еліти? І знов не можна відповісти однозначно. Але динаміка розвитку подій політичного життя років незалежності свідчить про те, що регіональні керівники втрачають нарешті набуті ознаки політичної еліти, повертаючи собі ознаки адміністративної еліти, причому не такі як здатність забороняти, зупиняти чи ініціювати, а такі як здатність відтворювати і підтримувати власне існування. Але така ситуація теж не може задовільнити

⁹ Пиховшек В. В днюх перестройки. // Зеркало недели, № 52(221) 30 декабря 1998 – 10 января 1999.

центр, якому потрібна сильна виконавча вертикаль. До того ж, навіть підтримувати власне існування регіональним керівникам напередодні президентських виборів стає важче і важче. Багато з них усвідомлюють, що незалежно від результатів виборів позбудуться своїх місць. І лише тоді коли буде подолано цей страх, можна сподіватися, що регіональні керівники наблизяться до політичної еліти.

Так чи інакше, за усіх змін законодавчої бази стосовно відносин центральних і місцевих органів влади регіональні еліти залишаються контрольованими центром. Звісно, це відбивається на політичній вазі і впливі регіональних еліт і місцевих керівників. Показовий приклад: у списках 50 найбільш впливових політиків України, які щомісячно публікуються «Незалежимою газетою», як правило, фігурують тільки 5-7 регіональних політиків причому у нижній частині списку. До того ж статус цих політиків частіше визначається не стільки їх регіональним лідерством, скільки їх впливом у загальноукраїнському масштабі, часто через партії, які вони очолюють.

Показово, що після проголошення незалежності України регіональні політичні еліти усіх регіонів (за винятком Криму) уникали великих конфліктів із Києвом. Навіть несміливі спроби Донецької, Луганської, Одеської, Харківської міської рад закріпити на своїх територіях офіційний статус російської мови не призвели до успіху і не викликали особливої конфронтації між центром і цими регіонами.

Таким чином, регіональні політичні еліти демонструють Києву свою лояльність і підпорядкованість. Чому? З одного боку виявляється централізація виконавчої вертикалі влади, що призводить майже до повної залежності місцевих лідерів від київського керівництва. З іншого боку, явна і прихована конкуренція між великими регіональними центрами України спричиняється до посилення ролі Києва як арбітра, що вирішує регіональні протиріччя. Останнім часом мали місце значні протиріччя між донецьким і дніпропетровським угрупованнями українського істеблішменту, відбулася свого роду кадрова експансія

дніпропетровців у вищій структурі виконавчої влади України. В той же час з об'єктивних причин (спад промислового виробництва, криза військово-промислового комплексу) зменшився вплив Харкова на економічне і політичне життя. Але політичний, економічний і кадровий потенціал Харкова залишається достатньо вагомим. На допомогу харків'ян у боротьбі за президентський пост спирався теперешній президент України Л.Д. Кучма, представлені харків'яни і в керівництві президентської адміністрації, і у керівництві парламенту і уряду. Традиційно харків'яни мають сильні позиції у центристських політичних партіях. Тому у політичному пасьянсі регіональних столиць України Харків напевно збереже свій значний вплив, скоріш за все як противага у боротьбі Києва і "регіональних столиць". Також слід враховувати зміцнення самостійних економічних інтересів Одеси. Що стосується Сімферополю (точніше, Криму в цілому), то він давно відіграє самостійну роль в українському політичному полі. В результаті, якщо Захід і Центр України мають явно виражені регіональні центри впливу – Львів і Київ, то російськомовний пояс України має водночас 5 регіональних центрів впливу - Дніпропетровськ, Донецьк, Харків, Сімферополь, Одеса – між якими не тільки немає достатньої взаємодії, але і часто-густо іде гостра конкурентна боротьба.

Слабкість регіональних еліт зумовлена ще однією обставиною. Регіональні еліти мають важілі влади, контролюють ситуацію на місцях, можуть впливати на електоральний процес, але у них дуже низький потенціал політичної мобілізації населення. Це підтверджується прикладами безконфліктного "повалення" Києвом впливових регіональних лідерів, що обіймали свої посади внаслідок волевиявлення виборців (В.Щербаня – у Донецьку, Л. Косаківського – у Києві). Більш того, регіональні еліти східних і південних областей України (за винятком Криму) навіть не здійснюють спроб позаелекторальної політичної мобілізації російськомовного населення на протидію офіційному Києву.

І якщо така поведінка экс-номенклатурної частини регіональної еліти цілком зрозуміла (це відповідає бюрократичним нормам і традиціям відносин

між керівництвом і чиновниками, що обіймають нижчі посади), то "нові регіональні політики" губить або дух наживи, або елементарне одурення владою і власна політична неспроможність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дискин И.Е. Россия: Трансформация и элиты. Научный доклад М.: Элтра, 1995.
2. Закон України про місцеве самоврядування в Україні. // Віче 1997, №6, с. 3-75.
3. Конституція України. – Харків: 1997.
4. Концепция новой региональной политики в Украине. // Восток 1998, №4, с.7-42.
5. Пиховшек В. В дюнах перестройки. // Зеркало недели, № 52(221) 30 декабря 1998 – 10 января 1999.
6. Політологія. Під ред. Сазонова М.І. – Харків: Фоліо, - 1998.
7. Dahl R. Preface to Democratic Theory. Chicago. University of Chicago Press 1956.
8. Mills C. R. The Power Elite. Oxford. University Press. 1959.
9. Н. Reading. A dictionary of the political sciences. L. 1978., p. 74; W. Satire. Political dictionary N. Y. 1978.

Основні теорії місцевого самоврядування: походження та розвиток

В ряді реформ, які проводяться на сьогодні одне з перших по важливості місць займає реформа місцевого самоврядування як організації нижчої ланки влади. Необхідність створення ефективної системи місцевих органів влади викликана потребами сучасного періоду. В кінці 80-х років стало очевидно, що велика кількість питань соціально-економічного розвитку, не втрачаючи свого загальнодержавного значення, має пряме відношення до повсякденного життя людей і повинно вирішуватись, перш за все, в місцях перебування громадян, з їх безпосередньою участю. Надання населенню можливості самостійно вирішувати питання свого повсякденного життя, розповсюдження заповзятливості та ініціативності повинно стати основним результатом реформи.

У зв'язку з цим постає проблема формування ефективно діючих органів місцевого самоврядування як найбільш близьких до населення органів влади.

Форми організації місцевого самоврядування на принципах, які визначені Конституцією України, сьогодні викликають найбільші дискусії і в науці і в практичній діяльності. Тому корисно згадати, що проблема місцевого самоврядування має багатовікову історію, а також подивитись на джерела різних підходів до місцевого самоврядування.

Наука про місцеве самоврядування, як справедливо зазначається в спеціальній літературі, починалася зі спроб відповісти на запитання: чи здійснюють територіальний колектив та його органи якусь особливу, відмінну від державної влади, чи, навпаки, вони міцно вмотивовані в державний механізм і виконують функції органів держави?

Оскільки однозначної відповіді на це просте запитання не одержано й досі, то продовжують існувати й справляти свій вплив на практику державотворення дві основні теорії місцевого самоврядування: громадська і державна.

Щодо прибічників громадської теорії місцевого самоврядування, то вони схильні розглядати територіальний колектив (громаду) та його органи як джерело і суб'єкти такої публічної влади, яка не належить державі, а є самостійною, так званою "муніципальною владою".

Найбільш активна думка про організацію влади в громадах та її співвідношення з державною владою почала розвиватися в середньовічній Європі. Її розвиток був пов'язаний з прагненням окремих міських громад, в яких набирав силу торгово-промисловий капітал, вийти з-під юрисдикції землевласників, звільнитися від їх впливу. Останні, звичайно, намагались не допустити цього. Звідси народжувалась ідея про перевагу громади та її права над державою, тому що громади сформувались раніше від неї. Ці ідеї пізніше були сформульовані в навчаннях Є.Мейєра, О.Лабанда, О.Ресслера і одержали назву теорії "вільної громади", суть якої зводилась до того, що громади за своєю природою самостійні, не створені, а лише признані державою, і тому мають право самостійно керувати своїми особистими справами. Звідси в поняття самоврядування включались такі елементи:

- управління особистими справами громади;
- громади є суб'єктами, яким належать права;
- посадові особи громадського управління суть органи не державні, а громади [13, С.4].

Прихильники цієї теорії протиставили державне управління діяльності органів самоврядування, сутність останніх вбачалась в тому, що в їх компетенцію входить байдуже, з точки зору держави, здійснення місцевими союзами тих задач, які ці союзи самі собі ставлять [13, С.11], тобто органи самоврядування є органами не держави, а "місцевої спілки" [14, С.40]. А О.Ресслер вважав також, що самоврядування є результатом суспільної свободи, отже, воно є моральною необхідністю.

До подібних ідей інколи схилялись і законодавці. Так, наприклад, Національний установчий конгрес Бельгії у 1830 році

протиставив громадську владу законодавчій, виконавчій та судовій, відстоюючи тезу: громада старіша від держави, закон її знаходить, а не створює [8, С.47].

Близько до цих поглядів приєднувалися так звані “хазяйські” теорії самоврядування (Гірке, Шеффнер), які зводили сутність самоуправління винятково до завідування господарськими справами даної самоврядувальної одиниці [14, С.40].

Зрештою, подібні погляди на місцеве самоврядування проіснували відносно недовго.

По-перше, протиставлення громади до держави не сприяли його укріпленню.

По-друге, місцеве самоврядування в тому вигляді, яким бачать його прихильники громадської теорії, не існує сьогодні ніде у світі. Отже, соціальна основа такого самоврядування – громада з її звичаєвим правом та становими корпоративними інтересами – давно зникла з історичної арени, а якщо подекуди й збереглася, то лише на рівні невеликих поселень сільського типу, до того ж у країнах, де ще існують традиції й звичаї минулих епох.

По-третє, прихильники громадської теорії місцевого самоврядування, хочуть вони того чи ні, концептуально виправдовують вияви місцевого егоїзму, які ще трапляються в житті кожної країни (і нашої зокрема), особливо ж у періоди політичної та економічної нестабільності. Отже, наявність так званих “природних і невід’ємних прав” є свідченням не стільки автономії, скільки певного “суверенітету” територіального колективу та його органів. А це вже є небезпека для цілісності держави.

Ось чому, починаючи з минулого століття, державна теорія місцевого самоврядування як більш життєва, набула великого поширення в науці і практиці державотворення.

Так, наприклад, англійські вчені, прихильники державної теорії, розуміли місцеве самоврядування як таку систему, при якій на місцеві виборчі органи накладається відповідальність за те, щоб в даній місцевості, у відповідності з законом, але і з міркуванням

особливостей умов, здійснювалось завідування важливими галузями громадського управління під наглядом центрального уряду, для якого нормальний шлях втручання та примушення знаходиться в зверненні до громадських суддів [5, С.209].

Німецькі дослідники в свою чергу вважали, що самоврядування утворює винятково гармонійне поєднання держави, яке з політичної точки зору називається звичайною рівновагою влади, а з правової-правовою державою [18, С.349]. Таке значення надав самоврядуванню Рудольф Гнейст, який присвятив вивченню даної проблеми спеціальну книгу, в якій він і ввів це поняття. (Self-government).

Окремими авторами висловлювалась думка, що самоврядування втілюється в визнанні “несуверенного політичного спілкування з боку суверенного” (Розін). Цей тезис виходить із таких посилянь. Влада існує як різна реальність, що направлена на досягнення визначеної мети визначеними засобами. Поняття це стає публічно-правовим, коли його суб’єктом є юридична особа публічного права – держава, громада, корпорація. І ось тут проявляється різниця між суверенними політичними спілкуваннями та несуверенними. Перші мають право самостійно розвивати свою діяльність за своїм розсудом, право інших залежить від визначення з боку вищого суверенного союзу. Оскільки це право за ними визнано, вони є суб’єктами самоврядування [15, С.168]. Автор ввів, таким чином, політичне поняття самоврядування.

Одним з послідовних прихильників державної теорії був Лоренц Штейн, який писав: “самоврядування є перша форма, в якій досягають свого здійснення ідеї вільного уряду, як організованої і повноправної участі громадян у функціях виконання взагалі, та уряду в особистості. Воно виникає не стільки завдяки волі окремих громадян, скільки природі даних відносин, що породжують їй роблять необхідною цю участь” [19, С.125].

Звідси виходить, що система цього самоврядування засновується на системі цих натуральних чинників, що її

породжують. І тому слід виходити з тої думки, що самоврядування як і його натуральні основи, обіймає державу і таким чином створює іншу органічну систему виконання поруч з урядовою системою, і що у взаємному зіткненні цих систем виникає потім право їх обох [19, С.126-127].

Такого погляду дотримувався Р.Гнейст, який сформував доктрину самоврядування в тому вигляді, в якому вона до ХХ століття зберігалась в Пруссії, а саме, що самоврядування є здійснення місцевими виборчими закладами волі держави, місцеві органи є, насамперед, агентами держави, а потім даної місцевості [5, С.216].

Проте, відмінною ознакою самоврядування Р.Гнейст вбачав у тому, що посади в органах самоврядування є почесними посадами: вони призначаються урядом і безплатні; в безплатності праці посадових осіб органів самоврядування він бачив гармонію незалежності їх від центральної адміністрації [14, С.43].

Якщо говорити про наших співвітчизників, то О.Ященко вважав, що самоврядування є формою здійснення державних функцій за допомогою осіб та установ, тією чи іншою мірою незалежних від держави. Воно наявне там, де місцеві справи вирішують не представники центрального уряду, а особи обрані від населення [20, С.342]. На думку В.Безобразова, самоврядування може розглядатися лише в сукупності з усім організмом державного управління. “Разщепление” самоврядування та “правительственного” управління на два незалежних один від одного організми, кожен з яких живе своїм власним життям, вважав він, “порождает самые злые политические недуги” і рано чи пізно приводить до руйнування або самоврядування, або держави, бо “первое не может сделаться во втором... государством в государстве”. В державі, розвиває думку В.Безобразов, за винятком, може, періодів анархії та революції, неможлива якась “власть общественная принудительная, вне общей системы государственной власти” [10, С.71].

Звичайно, влада як одна з найважливіших функцій людського суспільства потрібна не лише державі як політичній організації цього суспільства, а й будь-якому організованому колективу у тому числі й територіальному. Проте, держава та її органи, формуючи загальну владу й підкоряючи їй усіх учасників суспільного життя, спираючись не лише на свій авторитет, а й застосовують у межах закону державний примус. Практика свідчить про те, що без цього не можуть обійтися й органи місцевого самоврядування. Отже, якщо припустити, що застосування примусу є їх природним правом, тоді В.Безобразов має рацію : таке самоврядування буде не чим іншим, як державою в державі.

Державну теорію місцевого самоврядування визнає сьогодні переважна більшість як вітчизняних, так і зарубіжних теоретиків. Так на думку Ю.Панейка, ствердження про те, начебто місцеві громади мають якісь первісні власні права, незалежні від державного правового порядку, “є витвором фантазії теоретиків природного права” [17, С.84].

Відомий російський державознавець Г.Барабашев розглядає місцеве самоврядування як “державну владу особливого роду”. Твердження про недержавну природу місцевого самоврядування він називає міфом, який ми самі створили, взявши за основу “цю застарілу західну теорію місцевого самоврядування” [16, С.142]. Цю думку поділяють і інші вчені-правники, що працюють над проблемою місцевого самоврядування [3;6;9].

Певною модифікацією громадської і державної теорії місцевого самоврядування є так звана громадсько-державна теорія.

Згідно з нею, органи місцевого самоврядування незалежні від держави лише в суто громадських справах, які не належать до сфери державних інтересів. Що ж до політичної сфери, то тут вони виступають як органи держави, що виконують функції й наділені її повноваженнями. Відповідно до цього й ті справи, що їх покликані вирішувати органи місцевого самоврядування, часто поділяють на так звані “власні” й “делеговані”. Якщо при вирішенні “власних”

справ, на думку прихильників цієї теорії, органи місцевого самоврядування мають діяти самостійно й незалежно від державних органів, підкоряючись тільки закону, то вирішення “делегованих” справ повинно здійснюватися під адміністративною опікою відповідних державних органів.

Досить поширена у світовій літературі й теорія так званого муніципального дуалізму, згідно з якою виборні органи місцевого самоврядування поєднують у собі функцію місцевого самоврядування з функціями державного керівництва на місцях.

Ця теорія, що визначає органи місцевого самоврядування як органи “подвійної” чи “двоєдиної політико-правової природи, має своїх прихильників і в державах колишнього Радянського Союзу, зокрема в Україні” [11].

Якщо одні автори виводять цю теорію з “подвійної” природи самих територіальних колективів (які, на їх погляд, виконують і функції звичайних адміністративно-територіальних одиниць опорних пунктів державної влади, і функції самостійних суб’єктів публічно-владних відносин), то інші наголошують на “подвійній” природі тих справ, що мають вирішуватися органами місцевого самоврядування. Вся складність проблеми місцевого самоврядування, зазначає, наприклад, В.Васильєв, має корені саме в “двоєдності місцевих справ”. З одного боку, вони відбивають найближчі життєві інтереси населення. З другого – на місцях вирішуються й такі справи, в яких державний інтерес представлений у найбільш оголеному вигляді (наприклад, питання оборони) [7, С.49].

Громадсько-державна, так само як і громадська теорія місцевого самоврядування, дуже уразлива в науковому відношенні. По-перше, існування в системі місцевого самоврядування суб’єктів з подвійною природою суперечило б принципів розподілу влади, здійснення якого є основною ознакою правової держави, яку ми прагнемо побудувати. По-друге, це суперечило б теорії цілісних соціальних систем – одній з найбільш перспективних в сучасній

філософії. Адже один і той самий соціальний елемент не може одночасно належати двом різним системам (територіальним колективам громадян і державі, системі органів місцевого самоврядування і державного апарату). Досвід свідчить про те, що рано чи пізно він виявиться цілком підпорядкованим якійсь одній із цих систем.

Саме така доля спіткала в минулому місцеві Ради. Покликані виконувати й функції місцевого самоврядування, вони, проте, завжди діяли як органи єдиної державної влади й поступово перетворилися на додаток до адміністративно-командної системи “безпосередніх провідників політики партії і уряду на місцях”, як заведено було писати в той час.

Деякі дослідники (Л.О.Велихов та ін.) виділяли ще так звану “політичну” теорію самоврядування. Її суть полягає у протиставленні “земщини” (тобто общинних або комунальних засад, громадськості) “опричнині” (тобто урядово-бюрократичним засадам, чиновництву). Особи, що входять до складу органів самоврядування, не є професійними бюрократами, тому що виконують свої обов’язки не за призначенням уряду, а за вибором місцевого населення. Згідно до цієї теорії, самоврядування є, в першу чергу, самодіяльністю громадян, які не стали на урядову службу і тому дисциплінарно та матеріально вільні в своєму волевиявленні [2, С.154].

Із середини 60 років у США набула поширення “теорія держави загального добробуту”. На її ґрунті почали з’являтися “муніципальні концепції”, де органи місцевого самоврядування розглядаються як інструмент соціального сервісу. Ця концепція істотно вплинула на більш загальну доктрину ліберально-демократичної інтеграції сутності сучасної держави західного типу, а саме не як засобу класового панування, а як понадкласового утворення. Слід сказати, що в подальшому ця концепція еволюціонувала у бік доктрини “соціальної держави”, в якій місцевому самоврядуванню відводиться чільне місце.

У деяких країнах Заходу нині досить популярною є “концепція позаполітичного місцевого самоврядування”. Згідно з нею муніципальним органам влади слід займатися не політикою, а наданням послуг громадянам, у підвладних їм територіях. Це, зокрема, заборона муніципальним службовцям брати участь в акціях протесту, страйках та інших масових заходах, які б паралізували роботу громадського транспорту, торгівлю та інші важливі сфери суспільного життя [4, С.5].

На початку ХХ ст. в Європі з'явилася “Теорія муніципального соціалізму”. Це було зумовлено розширенням господарських обсягів власності і надало змогу прихильникам зазначеної теорії розглядати “муніципалізацію” власності як альтернативний шлях мирного переходу капіталізму у соціалізм. До того ж вона мала певне поширення в колишній Російській імперії і адептами її були меншовики. Але значно більшої популярності, а головне, наближеності до реальної практики вона одержала серед соціал-демократів західних країн і на сьогодні асоціюється з такими досягненнями, як “шведський соціалізм” чи “британський лейборизм”. Щоправда, з даної концепції згодом виникли і деякі крайні варіанти та рухи, як, наприклад, анархо-синдикалізм, який взагалі заперечує роль держави як інструменту суспільної організації.

Загалом же сьогодні в багатьох демократичних країнах (Італія, Німеччина, Норвегія та інші) досить поширеними є погляди на місцеве управління як цілковито автономну сферу управління. Це країни, де історично склався територіальний федералізм, а органи місцевої влади мають високий ступінь самоврядування.

У незалежній Україні становленню і розвитку сучасної теорії і практики місцевого самоврядування певний час протидіяла наука радянського будівництва. Але в 1994-95рр. відбувся її перехід на позиції сучасної теорії місцевого самоврядування насамперед завдяки політиці виконавчої влади, яка була в ній зацікавлена,

особливо після розмежування на місцях функцій виконавчої влади і самоврядування.

Першою в незалежній Україні склалася державна теорія місцевого самоврядування, яка використовувалась як основа закону про місцеві ради і місцеве самоврядування 1990р. Але майже паралельно формувалися концепції, які обґрунтовували поєднання елементів державної і громадської теорії місцевого самоврядування: громадська, господарська, дуалістична і т.д. Президент України Л.Кравчук (1991-94рр.) вважав, що “в Україні доцільно схилитися до побудови системи місцевого самоврядування на засадах його громадсько-господарської концепції. Її суть полягає в тому, що органи місцевого самоврядування мають власну суверенну компетенцію і права тільки в сфері неполітичних відносин, у місцевих господарствах і громадських справах” [12, С.11].

Компромісні концепції були покладені в основу закону про місцеві ради та місцеве і регіональне самоврядування 1992р., положень про місцеве самоврядування в Конституційному договорі і Конституції України 1996р.

Якщо взяти за основу статтю 140 Конституції України, в якій йдеться про територіальну громаду як первинний суб’єкт місцевого самоврядування, то можемо дійти висновку, що вибір зроблено на користь громадської теорії самоврядування.

Про це свідчить і той факт, що місцеве самоврядування обмежується в основному самостійними вирішеннями питань місцевого значення та зосереджується лише в селах, селищах та містах, оскільки населення районів і областей не визнається самостійним суб’єктом місцевого самоврядування.

З другого боку ряд важливих положень Основного Закону України написано в дусі державницької теорії місцевого самоврядування. У них послідовно проведено ідею, що коріння місцевого самоврядування – в тій владі, джерелом якої є весь народ, а не його частина (громада), а обсяг повноважень – у Законі: “Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ

здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування” [1, С.5]. “Органи... місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі і в межах повноважень і так як передбачено Конституцією та законами України” (ст. 19) [1, С.11] тобто за принципом: “дозволено лише те, що передбачено законом”.

На користь державної теорії місцевого самоврядування працює і збереження місцевого самоврядування на регіональному рівні, хоч і в якості районних та обласних рад, які представляють спільні інтереси територіальних громад, сіл, селищ, міст.

Розвиток саме цих концепцій місцевого самоврядування, які є загально прийнятими в світовій науці означає, що українська наука вийшла на стратегічно перспективний шлях розробки теорії самоврядування.

Література:

1. Конституція України. –К., 1996. –115с.
2. Абрамов В.Ф. Теория местного самоуправления на отечественной почве //Полис.- 1998.- №4. –С.152-155
3. Актуальные проблемы формирования местного самоуправления в Российской Федерации //Государство и право. –1997. №5.
4. Андрусюк Б.П. Місцеве самоврядування в сучасній Україні: проблеми і перспективи. –К., 1997. –222с.
5. Ашлей П. Местное и центральное управление. Сравнительный обзор учреждений Англии, Франции, Пруссии и Соединенных Штатов. –СПб, 1910. –XII, 296с.
6. Бородкин Ф.М. Ценности населения и возможности местного самоуправления //Социс, -1997. -№1. –С.98-111.
7. Васильев В. Советы или муниципалитеты? //Народный депутат. –1991. -№6. –С.47-51.
8. Елистратов А.М. Очерк административного права. –М., 1922. – 236с.
9. Карлов О.О. Формування інституту місцевого самоврядування. –К., 1993. –114с.

10. Корнієнко М. Державна влада і місцеве самоврядування: актуальні питання теорії і практики //Українське право. –1995. - №1(2). –С.69-77.
11. Кравченко В. Реформа чи експеримент? //Голос України. –1992. –18 червня.
12. Кравчук Л.М. Управління територіями в умовах розбудови демократичної правової держави //Актуальні проблеми управління територіями в Україні: Матеріали науково-практичної конференції 26-27 листопада 1992р. –К., 1993. –С.10-13.
13. Лазаревский Н.И. Самоуправление //Мелкая земская единица: Сб.ст. –СПб, 1902. –Вып.1. –С.1-61.
14. Лазаревский Н.И. Лекции по русскому государственному праву. –СПб, 1910. –Т.2. –276с.
15. Матвеев В.Ф. Теории самоуправления в современной науке //Вестн. права. –СПб, 1905. -№1. –С.165-183.
16. Местное самоуправление в России. Теория и практика //Государство и право. –1993. -№6. –С.141-147.
17. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. – Мюнхен, 1963. –194с.
18. Семенов Д.Д. Городское самоуправление: Очерки и опыты. – СПб, 1901. –IV, 389с.
19. Штейн Л. Учение об управлении и право управления с сравнением литературы и законодательность Франции, Англии и Германии. –СПб, 1874. –XIV, 594, Хс.
20. Яценко А. Теорія Федералізма. Опыт синтетической теории права и государства. –Юрьевъ, 1912. –380с.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ УКРАЇНИ /АНАЛІЗ ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОГРАМ КАНДИДАТІВ У ПРЕЗИДЕНТИ УКРАЇНИ/

Успішне просування України по шляху демократизації, економічних і політичних реформ обумовлює об'єктивну необхідність в наявності такої державної ідеї, яка б сприяла соціальній та національній консолідації сучасного українського суспільства.

Якщо ми подивимось на досвід становлення сучасних поліархій, то помітимо, що кожна з них формувалася спочатку як національна держава. Підоймою їхньої ідеології державотворення виступала саме національна ідея.

Безумовно, слід враховувати, що зараз наше суспільство згідно з Конституцією повинно базуватися на принципі ідеологічної багатоманітності /ст.15 Конституції/. Однак конституційний принцип ідеологічного плюралізму аж ніяк не суперечить існуванню у суспільстві об'єднуючої національної ідеї, сприйнятої усім населенням.

У найширшому сенсі національна ідея постає як "ідея нації", з утворенням нації-держави вона уособлює інтереси народу, країни/ /1, с.30/.

Кожна ідея прогресивного змісту характеризується рядом ознак, які зближують її з національними ідеями інших народів, що йдуть шляхом демократичного розвитку. Найперше це стосується суті цих національних ідей, хоча конкретний зміст може мати розбіжності, обумовлені саме національною специфікою, особливостями місця і часу.

Можна погодитись з роздумами В.Медведчука щодо змісту і спрямованості національної ідеї. Він вважає, що, по-перше, основою кожної національної ідеї визнається той загальний суспільний ідеал, який відповідний народ, етнос хочуть реалізувати у практичному житті. По-друге, ставлення людини до цього ідеалу - сприйняття цього ідеалу, забезпечення здійснення у реальному житті. По-третє, національна ідея повинна орієнтуватися на досягнення солідарності у суспільстві. По-четверте, ця ідея, якщо вона справді демократична, спрямовується на забезпечення і практичну реалізацію прав і свобод усіх громадян. По-п'яте, національна ідея покликана давати розгорнуту картину соціального захисту кожної особистості / 2, с.4/.

У сучасній науці національна ідея тлумачиться дуже широко. Наприклад, Ф.Канак зазначає, що як "інтуїтивне осягнення народом свого призначення та мрія про жадане прийдешнє національна ідея виступає одним з найпотужніших чинників і спонук масової творчості, зокрема, як гарант державного суверенітету, захисту національного буття, а також підґрунтям державотворення" /3, с.44/.

На думку О.Киричука, національна ідея - це "духовна першооснова, джерело особистісного розвитку людини, соціально-психологічний механізм інтеграції соціальних груп, етносів, релігій, конфесій, партій, рухів, джерело соціального наступу того чи іншого етносу, його державотворчої енергії, механізм урівноваження та гармонізації життєдіяльності народів, що населяють певний простір і мають спільну історико-політичну долю, орієнтацію на майбутнє" / 4, с.753-755 /.

Феномен національної ідеї розглядають у своїх працях Є.Бистрицький, Ю.Римаренко, В.Кириченко, Н.Халітов та інші вітчизняні політологи.

✓
Підсумовуючи сказане, можна зробити деякі висновки:

1. Коріння національної ідеї знаходяться у народному середовищі, де вона формується як окремі погляди, думки, сподівання. Пізніше, поширившись у суспільстві, вона набуває наукового обґрунтування, ідеологічного оформлення.
2. Це поняття поширюється на все населення країни, тобто виходить за межі суто етнічного характеру.
3. Національна ідея може виступати як ідеологія розвитку нації і держави. Реалізуючись через національні інтереси у внутрішній і зовнішній політиці держави, вона стає стратегією розвитку держави, її соціально-економічною політикою.
4. Головний сенс і призначення національної ідеї полягає не стільки у відтворенні наявного, скільки у визначенні стратегії долаття труднощів, з якими зіткнулося суспільство, зростання добробуту людей, забезпечення умов для розвитку майбутнього покоління на основі культури, мови і духовності.

Специфіка української національної ідеї зумовлена багатьма факторами, серед яких дослідники зазначають такі, як “особливості української історії, зокрема історії державотворення на Україні, що зумовили формування певної духовно-культурної спадщини, особливої мови та менталітету українського народу, важливі соціально-економічні фактори” / 5, с.10-11 /.

Існує необхідність певного роз'яснення поняття “українська національна ідея”. Насамперед національна ідея не є прерогативою націоналізму, ці поняття не тотожні і не рівнозначні. На різних етапах історичного розвитку українська національна ідея мала різних носіїв і відображала різний конкретний зміст.

Початковий етап становлення новітньої української ідеї прийнято

починати з остаточної втрати Україною залишків державної автономії /XVIII ст./. Від цього часу державність України перетворюється на національну мрію, яка знаходить вираження у працях діячів Києво-Могилянської академії, зокрема, П.Могили, у Конституції П.Орлика 1710 р.

Філософські підвалини національної ідеї сформулював Григорій Сковорода, який визначав її як “ідеал національно-суспільного устрою, орієнтованого на синтез індивідуалізму та духовно-соціального корпоративізму, що виключає як зрівняльно-нівелюючі імперсько-бюрократичні, так і егоїстично-відособлені лібералістичні форми організації національного життя” / 5, с.12/.

Далі розкриття змісту української ідеї як позбавленої крайнощів російської та польської національної ідеї втілюється у “Книзі буття українського народу” М.Костомарова. Таке її бачення простежується як у народницькому /Шевченко , Антонович , Грушевський /, так і в консервативно-державницькому напрямках української думки / Міхновський, Донцов, Липинський/.

Конструктивні моменти щодо державотворення містяться в концепціях представників обох основних напрямків розробки української ідеї. І якщо ідеї, які відстоювали ці діячі, суттєво різнилися, але ж спільною була мета - незалежність та вільний розвиток України.

Основні засади сучасної української національної ідеї були сформульовані у Конституції України, у якій підкреслено прагнення українського народу - розбудувати суверенну, незалежну, демократичну, правову і соціальну державу / Розд.І, ст.1/ /6, с.7 /.

Як зазначає О.М.Куць, “у завершеному оформленні національна ідея може бути сформульована як ідея суверенної України -

Батьківщини всіх громадян, котрі пов'язали свою долю з українською землею і причетні до створення на ній нового суспільства, у якому пануватимуть добробут, мир, злагода і толерантність, будуть реально, а не декларативно підтримуватися права, і свободи людини, її прагнення до самореалізації як особистості та національної самобутності" /І, с.44-45/. Крім того, як інтегруючий чинник демократичних перетворень, така ідея має бути тісно пов'язана з перспективою ринкових відносин, формуванням громадянського суспільства та побудовою правової держави поліетнічного українського суспільства.

Першу частину національної ідеї було втілено, а саме - утворено незалежну державу, реалізовано право українців на самовизначення. Нині ж поряд із досягнутим постають не менш важливі для майбутнього розвитку України завдання - наповнення національної ідеї конкретним державно-політичним, соціально-економічним та духовним змістом. Лишаючись головним орієнтиром народного руху, базуючись на глибоких історичних традиціях, національна ідея повинна обов'язково утверджуватися й розвиненою економікою і високим рівнем життя, досягненням в науці і культурі, стати консолідуючим фактором для громадян усіх національностей.

Розглядаючи національну ідею як систему поглядів, ідей стосовно комплексу питань, пов'язаних з існуванням та розвитком суспільства, нації, всього народу певної країни, переглянемо передусім програмні положення кандидатів у президенти України і спробуємо визначити, чому саме Л.Кучмі було віддано перевагу.

Умовно розділивши кандидатів за ідеологічного спрямування, отримуємо класичний варіант: ліві /П.Симоненко, Н.Вітренко, О.Мороз, Є.Марчук, О.Базилюк/, праві / Г.Удовенко, О.Костенко / та центристи / В.Онопенко, М.Габер, Ю.Кармазін, В.Кононов,

О.Ржавський/.

Починаючи від звинувачення влади у розвалі країни і закінчуючи обіцянками радикальних змін в житті української держави, програми мають деякі суттєві відмінності, що зайвий раз свідчить про розбіжності в поглядах щодо процесу державотворення української незалежної держави.

Перспективи соціально-політичного розвитку України значною мірою визначалися тим, як кандидати оцінювали нинішнє положення української держави. Власне в цьому - вихідний пункт майбутньої діяльності нового президента.

У соціальному плані програми лівих кандидатів обіцяють конструювання справедливішого суспільства. Вони не поясняють, що варто розуміти під соціальною справедливістю /крім лідера Слов'янського руху України - О.Базилюка, який розуміє соціальну справедливість як "не горезвісну зрівнялівку, а одержання заробітної плати і володіння власністю"/, але найчастіше згадуються два моменти: подолання розколу між владою і народом, рівномірний розподіл надбаного багатства. Лідер КПУ П.Симоненко мав намір "відновити соціалістичний шлях розвитку..., суспільство соціальної справедливості" /7, с.3/. Солідарний з ним в цьому О.Мороз, який вдав своєю стратегічною метою добудову "справжнього соціалізму як засноване на праці суспільство соціальної справедливості" /8, с.3/.

Багато уваги приділяють розгляду нього питання центристи і праві. На думку лідера фракції "Батьківщина" М.Габера, необхідно формувати справедливе суспільство, яке піклується про соціально-незахищені верстви населення. Спочатку "держава для людини, а потім людина для держави", - тези програмних положень В.Кононова /Партія Зелених України/ і О.Ржавського /Всеукраїнське політичне об'єднання

“Єдина Родина” /.

Запорукою солідарності у суспільстві Президент країни Л.Кучма вважає саме “соціально відповідальну державу” / 9, с.3/. Цікаво, що всі основні кандидати у президенти / за даними попередніх опитувань / - Н.Вітренко, О.Мороз, Є.Марчук, Г.Удовенко і Ю.Костенко - дружно промовчали про майбутній політичний устрій України.

Щодо державно-адміністративного устрою думки кандидатів подібні /крім О.Базилюка/. Сьогодні в політичній ситуації країни можна відзначити тенденцію децентралізації влади при збереженні унітарного устрою. Це, зокрема, виявилось у створенні автономної республіки Крим, кількох вільних економічних зон, розширенні повноважень регіональних органів влади / 10, с.72-74/.

Майже всі кандидати наполягають на децентралізації влади, підвищенні ролі та функцій органів місцевого самоврядування і в той же час виступають за унітарний устрій. Цілком інша позиція О.Базилюка, який є прихильником “розумного федералізму”/11,с.3/.

Основна увага в програмах кандидатів приділяється баченню перспектив економічного розвитку. Представники націонал-демократичного напрямку Г.Удовенко, Ю.Костенко, В.Кононов підтримують модель соціально орієнтованої ринкової економіки, яка базується на розвитку приватної власності, підтримці малого та середнього бізнесу тощо.

Іншої думки представники лівого напрямку. П.Симоненко вважає, що високоефективний соціально-економічний розвиток України можливий лише за умов “відмови від політики лібералізації економіки і монетаризму”, пропонуючи запровадити “соціально орієнтовану модель розвитку багато секторної економіки на основі державного регулювання з використанням ринкових інструментів і механізмів” /

7,с.3/. “Перейти до державного регулювання соціально-економічних процесів, розробки планів, національного ресурсного балансу” - позиція лідера прогресивних соціалістів Н.Вітренко /12, с.3/. Більш лояльно до моделі ринкової економіки ставляться О.Мороз і У.Марчук, але при цьому не виключають державного регулювання економічних процесів.

Центристи в питанні економічного розвитку схильні приймати точку зору правих, виступаючи за соціально орієнтовану ринкову економіку і за мінімальне втручання держави у діяльність приватного сектора економіки.

Саме таке розташування кандидатів у президенти у політичному полі України, і відстоювання певних позицій лише зайвий раз підтверджують відому тезу, що європейську модель розбудови української держави підтримують представники правих сил, а соціалістичну модель пропонують ліві.

Нині Україну населяють майже 50 млн. громадян, де домінуючим є український етнос, решта - представники інших національностей. Державна етнонаціональна політика України передбачає оптимальне врахування інтересів усіх етнонаціональних спільнот, створення сприятливих умов для розвитку української нації, корінних народів і національних меншин, сприяння у збереженні та розвитку національної культури, мови, традицій та звичаїв українців за кордоном. В Конституції України 1996 р. це закріплено в статтях 11-12 Розділу 1, у Другому розділі “Права і свободи та обов’язки людини і громадянина”, а також у законодавчих актах /закони України “Про громадянство України”, “Про мови в Українській РСР”, “Про свободу совісті та релігійні організації” тощо/.

Міжнаціональні відносини у державі є важливим чинником

нормального суспільного розвитку, запорукою цивілізованого спілкування і взаєморозуміння людей. Саме національно етнічний зміст первісно було закладено в національну ідею.

Проблема міжнаціональних відносин не втрачає своєї актуальності і сьогодні. Факт багатонаціональності не міг пройти поза увагою кандидатів у президенти при розробці своїх передвиборних програм. Особливий наголос на національному розвитку ставлять представники націонал-демократичному напрямку Ю.Костенко і Г.Удовенко. Освіта, вважає Ю.Костенко, має бути “першоджерелом інтелектуального та гармонійного розвитку нації, патріотичного виховання”, культура - “виявом самобутності й високої духовності українського народу, засобом його утвердження в світі” /13, с.3/. Г.Удовенко пообіцяв створити всі умови “для формування української політичної нації на засадах патріотизму, загальнонаціональних інтересів...” /14, с.3/, а також для сприяння об’єднанню суспільства на основі “ідеї національної державності та демократії”.

Ідеологічні супротивники правих - П.Симоненко, Н.Вітренко та О.Мороз-наголошують на рівноправності розвитку усіх національностей. Так, наприклад, Н.Вітренко пропонує “гарантувати рівноправ’я громадян незалежно від національності, ...забезпечити розвиток культури усіх народів і національностей, що проживають в Україні” /12, с.3/.

Тільки Л.Кучма та представники Руху зазначали у програмах про співробітництво з українською діаспорою.

Відмінність поглядів констатуємо в ставленні до питання мови. За ст.10 /розд.I/ Конституції державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території

країни. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин / 6, ст.7/. Ці конституційні положення майже повністю приведені в програмах Л.Кучми та Ю.Карамазіна, Ю.Костенко вбачав необхідність у "забезпеченні реального державного статусу української мови у вищій школі" /13, с.3 /. "Забезпечити неухильне впровадження української мови в усі сфери життя як гарантії самого існування української держави, народу і нації", - прагне Г.Удовенко /14, с.3/. Слід зауважити, що хоча праві і надають пріоритету розвитку української мови, але й не відкидають лінію розвитку російської мови та мов інших національностей.

Цілком іншої думки щодо цього питання Н.Вітренко, П.Симоненко та О.Базилук. На їхню думку, поряд з українською статус державної повинна отримати і російська мова.

І нарешті, геополітичні орієнтації кандидатів у Президенти також мають суттєві розбіжності. Здебільшого саме від геополітичних пріоритетів залежить подальший розвиток /соціальний, економічний і духовний/ суспільства. У політико-дипломатичній активності з 1997 р. в цілому склалася двовекторність, яка реалізовувалася у спробі подвійності орієнтації на Росію і Захід.

Визначальною рисою зовнішньополітичного курсу України, свідченням його стабільності, передбачуваності став такий чинник, як позаблоковість. "Позаблоковість і стабільне партнерство з усіма демократичними країнами світу", а також Росія як стратегічний партнер - така позиція Леоніда Кучми /10,с.3/.

Обстоювання пріоритетності європейського вектора залишалося прерогативою правих кандидатів від Руху. У програмі Ю.Костенка зазначено: "Реалізуватиметься політика інтеграції України в Європейські та світові структури, включаючи Європейський Союз і

Організацію Північноатлантичного договору. Водночас Україна розвиватиме рівноправні і взаємовигідні відносини з Росією і іншими сусідніми державами” /13, с.3/. Г.Удовенко уособлює поміркований європоцентризм. Він вважає за необхідне “послідовно проводити курс на інтеграцію в європейські і трансатлантичні структури; що забезпечить економічне зростання, демократичний розвиток і безпеку України”, а також “рівноправні і взаємовигідні відносини з усіма державами світу” /14, с. 3/. Пріоритет інтеграції України в європейські структури зафіксовані і в програмі В.Онопенка.

Збалансований багатовекторний курс запропонував Є.Марчук: “... обстоюватиму розвиток взаємовигідних відносин з країнами сусідами. Буде створена атмосфера довіри і стратегічного партнерства з Росією. Розвиватиметься конструктивна співпраця з країнами Заходу” / 15, с 3/.

Представники лівих сил перебувають у стані ідейного протиборства із Заходом. Водночас вони не обов’язково збігаються у ставленні до позаблоковості і, крім Н.Вітренко, виявляють небайдужість до їх сприйняття міжнародною спільнотою.

Лідер комуністів П.Симоненко як осердя зовнішньої політики висував “прагматизм, захист державних інтересів” на основі збереження позаблоковості. “Україна не буде членом НАТО. Держава проводитиме активну миротворчу політику...”. При цьому він декларував намір наполегливо діяти “в напрямі створення Союзу суверенних держав братніх народів на взаємовигідних договірних основах” / 7. с. 3/.

Н.Вітренко пропонувала “стратегічними партнерами вважати Росію і Біларусь... Розробити програму колективної безпеки трьох слов’янських держав: Росії, України і Білорусі. Ліквідувати без’ядерний статус України”. Остання вимога міститься і у програмах

Ю.Кармазіна і О.Ржавського.

Стисло і досить специфічно окреслив пріоритети держави на міжнародній арені О.Мороз: відносини з країнами СНД будуть братерськими, а зовнішньополітичний курс загалом “має бути цивілізованим, передбачуваним” / 8, с 3/.

Решта кандидатів у своїх програмах здебільшого не стримували себе необхідністю враховувати реалії міжнародного середовища.

Виходячи з результатів президентських виборів 1999 року, ми можемо відзначити, що перемога Л.Кучми і значна перевага електорату на його користь продиктовані тим, що в його програмі було найкраще висвітлено й розглянуто важливі питання про подальший розвиток української держави, запропоновані реальні шляхи подолання економічної кризи у суспільстві. Можливо, що ці питання увійдуть до складових сучасної української національної ідеї.

Література

1. Куць О.М., Куц О.О. Етнополітичні аспекти розбудови української держави.- Х., 1999.
2. Медведчук В. За принципом свободи, рівності, братерства// Віче.-1997.- № 5.- С.3-13.
3. Канак Ф. Національна ідея у її втіленнях// Розбудова держави.- 1998.- № 7-8.- С.40-47.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства /редкол. Ю.Римаренко та інші.- К., 1996.
5. Шморгун О. Основний зміст поняття “українська національна ідея”// Розбудова держави.- 1997.- № 6.- С.10-19.
6. Конституція України.- К., 1996.

7. Народу України - гідне життя /програма у Президенти П.Симоненко // Голос України.-1999.- 31 серпня.

8. Маніфест нового курсу України /програма кандидата у Президенти О.Мороза/ // Голос України.- 1999.- 8 вересня.

9. Передвиборна програма кандидата у Президенти України Кучми Леоніда Даниловича// Голос України.-1999.- 22 вересня.

10. Закон України "Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування" //Закони України. Т.І.:липень 1990 - червень 1991:/ із зміненнями і доповненнями/. С.72-74.

11. Програма кандидата у Президенти України Базилюка Олександра Філімоновича// Голос України.- 1999.- 15 вересня.

12. Тези передвиборної програми (програма кандидата у Президенти України Н.Вітренко)// Голос України,- 1999.- 19 серпня.

13. З новим лідером - до нової епохи (програма кандидата у Президенти Ю.Костенка) // Голос України.- 1999.- 1 вересня.

14. Вільна людина, заможна родина, велика і сильна країна (програма кандидати у Президенти Г.Удовенка)// Голос України.- 1999.- 23 вересня.

15. Воля народу - дії Президента (програма кандидата у Президенти Є.Марчука) // Голос України.- 1999.- 26 серпня.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР ЕТНОПОЛІТИКИ

“...Ми не для того цілими поколіннями боролися і страждали за права нашого народу, щоб в момент , коли його права будуть завойовані, видвинути іншу мету – подавлення більш слабких народностей та панування над національними меншинами великої української землі.”

Грушевський М.С.

Принцип людського виміру політики розглядається крізь політичне виявлення гуманізму : співставлення моралі та політики, цілі й методи політики та права людини [1]. Таким чином, якщо перенести принцип людського виміру на етнополітику , то це, насамперед. здійснення прав людини, серед яких права націй, національних та етнічних меншин посідають особливе місце.

Для розуміння питання про людський вимір етнополітики необхідно визначити декілька дефініцій , в трактуванні яких різними авторами зустрічається деякі розбіжності . Конституція України визначила , що структурними компонентами українського поліетнічного суспільства є українська нація, національні меншини , корінні народи та український народ. Але на законодавчому рівні ще не визначено статусу кожного з цих етнокомпонентів.

Законодавчого врегулювання особливо потребує проблема корінних народів. Маються на увазі автохтонні етнічні спільноти , які історично склалися і проживають на сучасній території України, є етнічною меншістю в складі її населення і не мають за її межами власних етнотериторіальних (автономія) чи етнополітичних (держава) утворень. У зв'язку з цим держава має здійснювати що до корінних народів особливу політику, що забезпечила б умови для виживання і розвитку цих , як правило, малочисельних спільнот.

Обговорюючи питання людського виміру етнополітики, необхідно розглянути основні міжнародні документи з цього приводу.

В Заключному акті Хельсінської наради з безпеки та співробітництва в

Європі наголошується: “Держави-учасниці, на території яких є національні меншини, будуть поважати права осіб, що належать до таких меншин, на рівність перед законом, будуть надавати їм повну можливість фактичного використання прав людини та основних свобод і будуть таким чином захищати їхні законні інтереси в цій галузі” [4, 21]. “Держави-учасниці підтверджують загальне значення поваги і ефективного втілення рівноправства і права народів вирішувати свою долю” [4, 22].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права в ст.27 стверджує: “У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлення в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію й обряди, а також користуватися рідною мовою [14, 48].

Заключний документ Міжнародної зустрічі 1980 р. представників держав-учасниць НБСЄ підтверджує основні положення Заключного акта.

В Заключному документі Віденської зустрічі 1986 р. представників держав-учасниць НБСЄ наголошується: “Держави-учасниці будуть приймати всі необхідні законодавчі, адміністративні, юридичні та інші міри, а також застосовувати відповідні міжнародні інструменти, якими вони можуть бути пов’язані для забезпечення захисту прав людини і основних свобод осіб, що належать до національних меншин на їх території”. п.18 [7,14].

В Заключному документі Віденської зустрічі розкривається поняття людського виміру, під ним розуміється повага до всіх прав людини та інших пов’язаних з цим питань гуманітарного характеру.

Держави-учасниці вирішили на Віденській зустрічі скликати Конференцію з людського виміру НБСЄ для досягнення подальшого прогресу в відношенні всіх прав людини та основних свобод, контактів між людьми. Конференція провела три наради (в Парижі, Копенгагені та Москві) до наступної зустрічі НБСЄ в Хельсінкі. Нарада не виробила заклучного документу, а документ Копенгагенської

зустрічі з людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 р. конкретизував, що повага прав осіб, які належать до національних меншин, - це невід'ємна частина поваги загальнолюдських прав людини [2, 38]. В Заключному документі Московського засідання Конференції НБСЄ з людського виміру забезпечення прав людини вище принципа невтручання у внутрішні справи держави [1, 98].

У Паризькій Хартії для нової Європи наголошується: "Ми проголошуємо, що етнічна, культурна, мовна та релігійна самобутність національних меншин буде захищена, і особи, які належать до національних меншин, мають право вільно виробляти, зберігати і розвивати самобутність без будь-якої дискримінації та на умовах повної рівності перед законом". Людський вимір в Паризькій хартії розглядається як незмінна повага до прав людини. В хартії визначається, що права осіб, які належать до національних меншин, мають повністю поважатися як частина загальних прав людини.

У практиці ООН проводиться різниця між народом незалежно від його чисельності на меншиною, що проживає на території держави. Самовизначення визначається за народом, але не за меншиною [13, 559]. Після створення ООН питання вироблення правових стандартів забезпечення прав існування національних, етнічних меншин стало першочерговим. Вже починаючи з 1947 року це питання стало розроблятися спеціально створеною для цього підкомісією з попередження дискримінації та захисту меншин Комісії з прав людини. Проте, звертаючи на величезну політичну і змістовну складність, підготовка документації розтяглася на кілька десятиріч. І тільки у 1992 році на 48-й сесії ООН було прийнято Декларацію про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин.

В листопаді 1994 року Рада Європи прийняла Рамкову Конвенцію про захист національних меншин. Відповідно до ст.1 захист нацменшин, а також прав і свобод осіб, що належать до цих меншин, розглядається як невід'ємна частина міжнародного захисту прав людини. Рамочна угода є першим юридичним

зобов'язуючим багатостороннім документом, присвяченим захисту національних меншин взагалі. Рамочна угода не містить визначення поняття "національна меншина" і не визнає колективних прав. Наголошується на захисті осіб, що належать до національних меншин і реалізують свої права індивідуально чи спільно з іншими [ст. 3, п. 2].

У жовтні 1994 року в Москві голови 10 держав СНД підписали документ про забезпечення прав національних меншин – "Конвенцію про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин". Але не ведеться пропаганда цього документу.

Як неодноразово підкреслювали різні автори, в Заключному акті було навмисно прийнято таке розмите формулювання про право народів на самовизначення. По-перше, воно не дає визначення поняттю національно-меншини, залишаючи це самим Державам, із чого слідує, що цей текст може стосуватися лише визначених, а не всіх існуючих меншин. По-друге, видно, що мова йдеться про права осіб, що належать до національних меншин, а не про колективні права, на які меншини могли б претендувати в якості груп. В Заключному акті заявляється лише про захист прав людини, а не про конкретний захист прав національних меншин.

Заключний документ Віденської зустрічі в п.18, п.19 визначає меншини в якості груп, закріплює права цих осіб в тому, що стосується культури та освіти [п.59, п.68 розділу 3]. Ці розділи потрапили і в утворений Віденським документом механізм так званого людського виміру НБСЕ, який передбачає запити про інформацію та обмін інформацією, а також двосторонні зустрічі з питань, які стосуються людського виміру.

З п'яти глав Копенгагенської заключної декларації питання національних меншин присвячений IV розділ, а розділ V – механізму людського виміру етнополітики. Документ підтверджує 30 взаємозалежностей між правами меншин і демократичністю політичної системи, а також роль неурядових організацій.

політичних партій та релігійних об'єднань в пошуках рішення проблем, які стосуються національних меншин [15, 82].

В п.32 наголошується “приналежність до національних меншин — це питання вільного вибору, і цей вибір не повинен мати ніяких невід'язків”. Тобто це питання про те, чи є в державі національні меншини, вирішує не держава, а індивідууми, які вимагають визнати їх представниками національних меншин [15, 82]. Одночасно індивідуальний і колективний характер прав національних меншин демонструє заключний абзац §32: “Особи, які належать до національних меншин, можуть здійснювати свої права і використовувати їх індивідуально чи разом з іншими членами своїх груп”.

Механізм захисту прав національних меншин був прийнятий на 3-й сесії Конференції з людського виміру в Москві 1991 року, яка послужила приводом для суттєвого укріплення механізму людського виміру та його розповсюдження на “захист і розширення прав осіб, які належать до національних меншин” [ст.37 Московського документу].

В сучасних умовах етнічні групи не визначаються як самостійні суб'єкти правовідносин, що фактично обмежує їх права як спільноти. Тому реалізація прав національних меншин як певної спільноти вимушено реалізується членами національних меншин тільки через свої індивідуальні права.

Історичний досвід українського державотворення має наробки вирішення питань гарантованої реалізації прав національних меншин. Так, на сесії ЦР 28 червня 1917 р. було внесено до складу Центральної Ради зміни, які відображали національну структуру українського суспільства того часу. У складі ЦР українцям належало $\approx 75\%$ мандатів, решта — національним меншинам. Конституція УНР 1918 року підвела підсумок національно-державного будівництва, узагальнюючи вже набутий досвід. У ст.6 націям України надавалося “право на впорядкування своїх культурних прав у національних межах”, а ст.69 назвала “кожній нації право на національно-персональну

автономію в межах УНР". Детальніше питання про національно-персональну автономію розглядалося в Законі про національно-персональну автономію від 9 січня 1918 року.

Директорія ухвалила відновити чинність закону Центральної Ради від 9 січня 1918 року про національно-персональну автономію, а замість генерального секретаріата міжнаціональних справ на чолі з трьома повноправними генеральними секретарями від росіян, євреїв та поляків утворювався відділ по справах національних меншин.

В ЗУНР крім широких громадянських прав неукраїнському населенню було надано право законодавчої діяльності через своїх представників в парламенті, для яких бронювалося 30% місць.

У 20-30 рр., коли в Україні здійснювалася так звана політика коренізації, національні меншини мали право на рідну мову в судочинстві, освіті, на участь у роботі державних та громадських організацій, розвиток своєї культури. В Україні, зокрема, створювалися національні адміністративно-територіальні одиниці. Це були національні райони, селищні, сільські радянські органи з діловодством рідною мовою більшості населення. У 1929 році функціонувало 24 районні, 106 селищних і 1087 сільських національних Рад (німецькі, болгарські, польські, єврейські). Однак внаслідок утворення в СРСР у середині 30-х років централістсько-шовіністичної концепції в усіх сферах суспільного життя ця робота припинилася, почався період активної русифікації, цілі народи зазнали гонінь та репресій.

Новий етап у розвитку ідей про права етнічних груп почався після розпаду світової соціалістичної системи та СРСР, в умовах становлення суверенних держав. У ряді країн (колишніх республік СРСР) дістала верх ідея етнонаціоналізму, тобто така, за якою нації оголошуються типом етнічної спільноти, етносоціальним організмом, основою для легітимізації державності. Такий підхід відрізняється від світового досвіду, коли нація розглядається

насамперед як співгромадянство, політична спільність громадян держави. Однак це зовсім не означає ігнорування інтересів етнічних груп. Йдеться лише про те, що принципи демократії вищі за етнонаціоналізм.

Першим законодавчим актом незалежної України, який відноситься до галузі міжетнічних взаємин, можна вважати Закон "Про громадянство", прийнятий в жовтні 1991 року. Він проголошував так званий нульовий варіант, у відповідності до якого кожен мешканець України автоматично мав право на отримання громадянства. Всі обмеження або переваги в питанні про громадянство, які б були пов'язані з національною приналежністю не допускалися.

Найбільш повно обов'язки держави по відношенню до громадян різних національностей біло викладено в прийнятій 1 листопада 1991 року Декларації прав національностей. Виходячи з Декларації про державний суверенітет України, Акта про незалежність України, керуючись Загальною декларацією прав людини та ратифікованими Україною міжнародними пактами про права та свободи особистості, Українська держава гарантує всім етнічним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права. Дискримінація за національною ознакою забороняється і карається законом. Держава гарантує всім етнічним групам права на збереження їх традиційного розселення і забезпечує існування національно-адміністративних одиниць, бере на себе обов'язок створювати належні умови для розвитку їх мов та культур.

До основних правових засобів попередження міжетнічних конфліктів слід віднести Закон "Про національні меншини в Україні" від 25 черня 1992 року. Великим недоліком цього закону є його декларативність. В ньому не передбачається механізм реалізації вказаних прав. В Законі "Про національні меншини в Україні" закріплено таке положення: "До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю."

виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою". Але в законі відсутнє вирішення питання корінних етносів.

Конституція України гарантує державне сприяння розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Згідно із ст.24 не може бути у громадян привілеїв чи обмежень за ознаками етнічного походження. Ст.53 гарантує "громадянам, які належать до національних меншин, право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства". Конституція України гарантує статус етнічних меншин в Україні, але нормами Конституції передбачається "консолідація української нації", що означає по суті розвиток політики полікультурності, яка полягає в тому, що розвиток самобутній етнічних культур, мов та релігій не повинен вести до ізоляцій, а тим більше ворожості між етнічними групами. Полікультурність передбачає, що етнічний та культурний ренесанс меншин має відбуватися паралельно з інтеграцією етнічних фрагментів поліетнічного українського соціуму в єдиний етносоціальний та етиполітичний організм, яким є громадянське суспільство та українська державність. Тільки таким шляхом можна забезпечити органічне поєднання прав людини і прав народів, які складають категорії етнічних меншин, їх відносну автономність і інтегрованість у цілісний соціальний і громадянський соціум.

Конституція України має певні протиріччя стосовно прав на самовизначення, так як утворення Кримської територіальної автономії не вирішує питання статусу кримськотатарського народу в Україні.

Україна підписала Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод, Європейську рамочну конвенцію про захист національних меншин, Європейську конвенцію про права людини і Європейську хартію про мови регіонів і меншин. Але в цих документах не визначене співвідношення між принципом непорушності кордонів і територіальної цілісності, з одного боку, і

правом народів на самовизначення – з іншого.

Зараз в Україні відбувається процес створення етнокультурних товариств, об'єднань, асоціацій тощо. На початку 1995 року їх налічувалося 260. Помітно розширилася мережа культурно-освітніх закладів, збільшилася кількість періодичних видань, що задовольняють культурні потреби етнічних груп України.

Державну програму випуску літератури мовами етнічних груп реалізують відповідно до постанови Кабінету Міністрів 1992 р. "Про спеціалізовані редакції для випуску літератури мовами національних меншин в Україні". Для задоволення освітніх потреб етнічних груп Міністерством освіти спільно з Міністерством у справах національностей розроблено і затверджено Державну програму відродження і розвитку освіти етнічних груп в Україні на 1994-2000 рр.

У 1995 році Кабінет Міністрів схвалив Концепцію розвитку культур етнічних груп. Українська держава активно виступає за досягнення відповідного рівня захисту українців у всіх країнах їх проживання. У ст.12 Конституції України проголошується, що країна дбає про задоволення на соціально-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави. Здійснюється допомога їм через різні держави і громадські організації – літературою, культурними акціями тощо. Свідченням цього є активна участь України в розробці універсальних міжнародних правових норм у межах ООН, НБСЄ, Ради Європи, інших міжнародних організацій. Конкретні заходи в цьому напрямку накреслені Державною програмою "Українська діаспора" на період 2000 року, затвердженого 22 січня 1996 року Кабінетом Міністрів України.

Нині в Україні створені і діють 430 офіційних зареєстрованих національно-культурних товариств, 26 з яких мають всеукраїнський статус.

27-28 вересня 1999 року в Києві за участю громадських організацій національних меншин при підтримці Держкомнацміграцій відбувся II Всеукраїнський конгрес національних товариств. У роботі конгресу взяли участь 130 делегатів від 33 етнічних груп. Нині в Україні видаються понад 1,3 тисяч російськомовних та близько 100 газет іншими мовами [16, 2].

Література:

1. Введение в политологию. //Пугачев, Соловьев. – М., 1998.
2. Гуренко М. Проблемы прав национальных меньшинств //Всеобщая декларация прав человека как международный стандарт правового положения личности в Украине. – Луганск, 1999. – 356 с.
3. Документ Московского совещания конференции по человеческому измерению СБСЕ. //Международное сотрудничество в области прав человека: Документы и материалы. – М., 1993. Вып.2.
4. Заключительный акт совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе. Хельсинки. 30 июля - 1 августа 1975 г. – М., 1987. – 96 с.
5. Закон України про громадянство //ВВРУ. – 1991. – №50.
6. Закон України про національні меншини в Україні //Голос України. – 1992. – 16 липня.
7. Итоговый документ Венской встречи 1986 г. представителей государств-участников СБСЕ, состоявшейся на основе положений Заключительного акта, относящихся к дополнительным шагам после Совещания. – М., 1989. – 96 с.
8. Картунов О. В. Західні етнонаціональні та етнополітичні концепції: теоретико-методологічний аналіз. Автореферат докторської дисертації. – К., 1996.
9. Лапинський В. Для Європи ХХІ століття //Політика і час. – 1987. - №2. – с.39.
10. Мацейко Ю. До нового розуміння неподільності безпеки. //Політика і час. – 1997. - №2. – с.9-14.
11. Мала енциклопедія етнодержавознавства. /Ред.Римаренко Ю. – К., 1996. – 942с.
12. Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література. /Римаренко Ю., Курас І. – К., 1999. – 559 с.
13. Основи етнодержавознавства. Підручник. /За ред.Римаренко Ю. – К., 1997. – 656 с.
14. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи.

/Упоряд. Ю. К. Качуренко. – К., 1992.

15. Ремакль Э. Предупреждение конфликтов и права национальных меньшинств. Опыт СБСЕ. // Этнические и региональные конфликты в Евразии. – М., 1997. В 3-х т. Т. 3.
16. У фарваторі державної етнополітики України // Літературна Україна. – 1999 р. – 23 грудня.

Питання мовної політики в Україні.

З проголошенням Україною незалежності, її виходом на шляхи демократичного державотворення особливої ваги і актуальності набувають питання національно-культурного, й зокрема, мовного відродження. Над цією проблемою працюють вчені, мовознавці та політичні діячі. Кожен з них висвітлює власну точку зору, яку він вважає вірною.

На мій погляд, мовна політика держави обумовлюється національним складом населення, геополітичними обставинами, політичним режимом і програмними цілями партій, що знаходяться при владі. Також під мовною політикою ми розуміємо сукупність ідеологічних постулатів, нормативних актів і практичних дій, спрямованих на урегулювання мовних відносин у поліетнічному суспільстві або на розвиток мови в певному напрямі. У демократичній державі мовна політика - це діяльність суб'єктів етнополітики щодо виявлення і задоволення інтересів етнospільнот з метою стабілізації суспільства.

Мовна політика щодо української мови від початку її формування різнилася історично й геополітично. Відсутність власної державності зумовлювала наявність у мовній політиці негативних тенденцій до обмеження суспільних функцій української мови, яким протидіяли національно-визвольні змагання, боротьба за вищий статус українських земель у складі Литви, Польщі, Росії, Австрію-Угорщини, Румунії. Спрямування і форми мовної політики відбивали також особливості суспільно-політичних відносин, режиму правління, релігійної, культурної, юридичної, економічної та міжетнічної взаємодії. Обмеження функцій української мови на Сході та Півдні Україні перш за все торкнулися церковної справи (книжки релігійного змісту чи ті, що призначалися для народної освіти, були заборонені: дозволялася лише белетристика); наприкінці XVIII сторіччя вона була витіснена з судів та державних установ; Валуєвський (1863р.) циркуляр та Емський (1876р.) указ заборонили її використання в періодиці, науці, навчальних закладах. Цей указ "не жалів нічого - ні театру, ні

музики, бо лібрето не могло бути написане українською без дозволу головного управління з видавничих справ" [4]. Революція 1905р. сприяла лібералізації мовної політики щодо української мови, залишивши незмінними державні функції російської мови. Революція стала свідком лихоманкової української видавничої діяльності, яку режим контратакував паралізуючими штрафами і закриттями. Першими жертвами стали газети, зокрема ті, що призначалися для селянської аудиторії [4]. З Лютневої революції 1917 р. спостерігається виразна тенденція до підвищення статусу української мови. Мовна політика цього часу не мала законодавчого закріплення, а базувалася на розпорядженнях Тимчасового уряду, Центральної Ради, Гетьманату і Директорії, за якими українська мова стала державним засобом спілкування у сфері законодавства, суду, військової справи, періодики, мовою навчання початкової, середньої і вищої школи. Троцький писав, що "таке політичне пробудження селянства не могло відбутися інакше... ніж через його рідну мову, - з усіма подальшими наслідками щодо шкіл, судів, самоврядування" [4,с.49]. З встановленням Радянської влади фактично єдиним юридичним регулятором мовної політики були положення Конституції, що надавало великої ваги ідеологічним рішенням партійних та урядових органів. У Конституціях СРСР та УРСР проголошувались рівність та вільний розвиток усіх мов. На перших етапах радянської доби спостерігалось продовження попередньої мовної політики., спрямованої на перетворення української мови в основний засіб комунікації в республіці, хоча конституційно вона не визначалася державною чи офіційною мовою. Ця лінія знайшла реалізацію у 1925-1932рр., коли почала виконуватись серія декретів та постанов про українізацію, активізувалося лінгвістичне вивчення мови, створення різноманітних словників. Політика українізації передбачала перехід на українську мову державних установ, що означало обов'язковість знання української мови службовцями, докорінно змінювала пропорції навчальних закладів з українською мовою навчання, української преси, книги. З 1930 рр. мовна політика змінюється у

напрямі деукраїнізації: починаються масові репресії щодо української інтелігенції. У 30-х, згідно з І. Лавріненком, було репресовано 80 % українських письменників і творчої інтелігенції, що кувалася впродовж 20-х та усвідомлювала перспективи державності. Наступ на українські школи, газети й книжки у 30-і рр. проводили для того, щоб не допустити, аби спадщину інтелігенції 20-х перейняло нове покоління інтелігенції, яке тільки народжувалося. З 1933 р. відбувався занепад української мови як засобу державного управління. Українці користувалися своєю рідною мовою більше вдома, ніж на роботі [4,с.174-175]. Після Великої Вітчизняної війни для національно-мовної політики в СРСР була характерна акцентована увага до російської мови як до засобу міжнаціонального спілкування народів СРСР. Теоретичне обґрунтування інтеграції нації, а також абсолютизування ролі російської мови, відчутні деформації у суспільній свідомості щодо визначення ролі української мови у житті республіки. В результаті українська мова, хоча за внутрішнім розвитком і досягла рівня найрозвинутіших мов, за вживаністю поступово перетворювалась на другорядну, провінційну мову [5].

28 жовтня 1989р. було прийнято "Закон про мови в Українській РСР" через необхідність захисту української мови, яка виявилася відсутньою на периферії суспільного функціонування в найбільш важливих сферах життя. Закон про мови - це перший в історії України юридичний акт, покликаний регулювати мовні відносини, втілює мовну політику., в якій гарантія національно-культурних і мовних прав усіх громадян республіки поєднується з пріоритетним розвитком української мови, що отримала статус державної мови. Також закон "Про мови..." передбачає можливість використання поряд з українською й інші національні мови у місцях компактного проживання громадян інших національностей [1].

Згідно з Конституцією України 1996 р. держава зобов'язана сприяти "розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних

народів і національних меншин України" (ст. 11). Також Конституцією "гарантується вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин України" (ст. 10). Як бачимо, положення української Конституції, що стосуються основних засад правового статусу національних меншин, випливають з демократичної концепції національно-культурного (або етнічного) плюралізму. Причому Україна не просто визнає право на існування національних меншин і не перешкоджає їх вільному розвитку, а й бере на себе відповідні зобов'язання сприяти реалізації їх національно-культурної автономії, окремо наголосивши на гарантіях вільного розвитку мов національних меншин. У цих статтях закладені підвалини, а в загальному плані сформульована суть мовної політики нашої держави. Але О. Трибушний вважає, що ці статті, на жаль, залишаються декларативними, бо належним чином не підкреслені механізмом, який "привів би їх у дію" і потрібні принципово нові законодавчі та нормативно-правові акти [10].

Питання мовної політики в Україні визначається також і конституційними нормами. У статті 24 закріплено недопустимість привілеїв чи обмежень за мовними ознаками, а у статті 92 підкреслено, що порядок застосування мов визначається виключно законами України. Ряд статей містить вимоги щодо обов'язкового володіння державною мовою Президента України (ст. 103), професійними суддями (ст. 127), суддями Конституційного Суду (ст. 148). У законодавстві України також передбачена обов'язкова вимога володіння українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування осіб, які вступають до громадянства України (ст. 17 Закону "Про громадянство України"), визначено мову судочинства (ст. 19 КПК України, ст. 9 УПК України), освіти (ст. 7 Закону "Про освіту"), в якій говориться, що мова (мови) навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах визначається відповідно до Конституції України і Закону про мови [3].

Одним із складників мовної політики є мова політична, за допомогою якої здійснюється формування та функціонування певного політичного курсу, фіксація політичних ідей та їх передача в маси, формується політична та національна свідомість. Це також мова законодавства, управління та міждержавних відносин.

Мова постає в політиці як арена боротьби за відродження і розвиток нації, зміцнення незалежності української держави, є символом влади і прагненням певних політичних сил до влади, навіть зміни політичного курсу. Але "проголошення української мови державною і навіть конституційне закріплення цього її статусу не зняли з порядку денного проблем, спричинених тривалим бездержавним існуванням нашої мови та соціально неповноправним її функціонуванням в умовах асимілятивного тиску з боку інших мов, передусім російської. Вже понад три роки триває судова справа в Харкові, де три постанови народного суду /за поданням прокурора і двічі за позовом членів Конгресу української інтелігенції/ про скасування рішення Харківської міської ради щодо офіційного використання службовцями російської мови відміняла колегія обласного суду. Це стало можливим як через недосконалість і нечіткість окремих законодавчих положень про державну та інші мови в Україні, так і внаслідок суб'єктивних тлумачень понять "поряд" і "паралельно", які багатьма чиновниками розуміються як "замість". Ось і в рішенні Конституційного суду України, здавалось би, досить виразному щодо мовних обов'язків державних службовців, деякі харківські засоби масової інформації акцентують можливість використання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування російської мови - без повного контексту відповідного роз'яснення, де сказано про можливість користування російською та іншими мовами національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України" (В.Калашник).

Також мова є суттєвою ознакою нації, її самобутності та самоідентифікації. І.Огієнко писав: "Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінні-

ший скарб. В мові наша стара культура, ознака нашого національного визначення... І поки живе мова - житиме й народ, як національність. Не стане мови - не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом..." [6, с. 3].

Але існує і така думка, що мова не є найважливішою ознакою нації. Хоч дивно, але її можемо бачити навіть у деяких прихильників української національної ідеї. Так В. Антонович стверджував, що мова - це "зверхня ознака" і що національність "охоплює всі функції душі чоловіка", а не залежить виключно від мови. Д. Донцов цитував Ф. де Кулянжа: "населення, людську юрбу єднає в націю не спільність мови, не територія, не однаковість матеріальної культури, тільки чинник духовної природи". Але великий учений і великий патріот України Іван Огієнко (митрополит Іларіон) стверджував, що "...коли єсть окрема мова, то єсть і окремий народ" [2]. Отже, існують різні погляди на цю проблему, та я все ж таки гадаю, що мова є ознакою нації і що вона забезпечує її єдність.

Мова не тільки забезпечує єдність нації, але і виражає єдність держави. Державною мовою буває переважно мова корінного населення країни. В національних державних утвореннях про цей статус мови часто навіть не згадується, позаяк це нормальне явище. Воно настільки ж природне, як певний ландшафт чи клімат країни. В підневільних та в багатонаціональних країнах державності мови є однією з найскладніших суспільно-політичних проблем. Коли, наприклад, у 1833 році була dokonana спроба поновити в Хорватії в ролі державної угорську мову, це викликало збройне повстання й угорському урядові довелося відмовитись від своїх намірів. Коли після прийняття "брежнєвської" конституції почали "приймати" конституції союзних республік, то до них не було включено статтю про державність мов. Це викликало обурення і масові протести у Грузії і Вірменії. Внаслідок цього в останні доперебудовні роки в СРСР серед "ста тридцяти рівноправних" мов мали статус державних [2]. Отже, мова

необхідна державі. Для прикладу звернімося до французького досвіду. Французи переконані в необхідності активної інтеграційної діяльності, на це націлена політика франкофонії - поширення французької мови. А з мовою розвивається культура, зростає авторитет Франції.

Серед багатьох питань у мовній політиці існує питання двомовності. Двомовність (білінгвізм) - це досить поширене явище в багатьох країнах світу. Воно полягає в використанні двох мов у процесах щоденного спілкування, коли людина змушена переходити з мови на мову в залежності від того, де і з ким вона спілкується [2]. У проблемі двомовності мова постає як арена боротьби політичних угруповань за владу, вплив на електорат і його політичну орієнтацію. Аргументами прихильників двомовності в Україні є те, що серед мешканців населення країни росіян 21,2% та тих, хто володіє російською мовою, або вважає її своєю рідною, складає біля двох третин. Противники двомовності вважають, що це увічніть нерівноправність української мови, яка складалася внаслідок політики русифікації. Вчений А.І. Епштейн стверджує, що "ми історично двомовна держава" [8,с.24]. Я з цим згодна і вважаю, що у тих державах, де подібне явище оформлюється законодавчо, таких як у нас проблем з мовою немає.

Крім розглянутих раніше питань мовної політики, існує ще і питання російської мови. Все частіше чути голоси з проханнями надати російській мові та російській літературі достойне місце в державі. І це нормально для країни, населення якої наполовину, а по іншим даним на дві третини, балакає та думає по-російськи. Тільки у Харкові мешкає майже 70 % російськомовного населення. Як же можна лишати Харків і схожі міста та регіони російськомовної преси та телебачення? [8]

Ми бачимо, що українському народу потрібна нова мовна політика в державі і він очікує від влади благорозумних кроків у цьому напрямі. Але мовних проблем не треба боятися. Суспільство має усвідомити цінність мови як дуже

важливого інструментарію. Наші діти повинні знати кілька мов. Ми маємо себе відкрити світові, а світ - для себе, використовуючи такий важливий інструмент, як мова.

Посилання

1. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки про мови.-К.,1989.
2. Іванішин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація.- Дрогобич: Видавнича фірма "Відродження" 1994.-с.218.
3. Конституція України.-К.,-1996.
4. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття./ Пер. з англ.- К.: Основи, 1997. - 423 с.
5. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І. Римаренко та ін.-К.: Довіра: Генеза. 1996.- с.942.
6. Огієнко І.І. Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.- біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик. - Либідь, 1995.- 296 с., іл., ім. пок. ("Літературні пам'ятки України").
7. Пелевин В. Тайны "языковой войны" // Интеграция ХХІ век, № 5. 1998.
8. Пода Н.В., Акімов Ф.І. Історія України ХХ століття., "Глобус", 1997.
9. Политология. Энциклопедический словарь/ Общ. ред. и сост.: Ю.И. Аверьянов М: Изд-во Моск. коммерч. ун-та. 1993.-с.431.
10. Трибушний О. Мовна політика в Україні: проблеми і пріоритети // Віче, № 9. 1997.